

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут філології

Кафедра зарубіжної літератури

**Принципи моделювання художнього простору в сучасній антиутопії
(на матеріалі роману Вероніки Рот "Дивергент. Нескорена")**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студентки II курсу
спеціальності

«Зарубіжна література та англійська мова:
теорія та методика навчання»

Бойко Тетяни Сергіївни

*галузь 01 – Середня освіта / Педагогіка
спеціальність – 014.02 Середня освіта*

Науковий керівник:

д. філол. н., доц. Бойницька О. С.

Рецензент:

д. філол. н., проф. Мірошніченко Л. Я.

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри № ____ від _____

Завідувач кафедри _____ проф. Мірошніченко Лілія Ярославівна

Київ — 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЖАНРУ АНТИУТОПІЇ	8
1.1 Поняття «антиутопія». Основні ознаки та риси жанру	8
1.1.1 Еволюція жанру	9
1.1.2 Дослідницький погляд на жанр	12
1.1.3 Різновиди антиутопії	13
1.1.4 Приклади класичної антиутопії в літературі	16
1.2 Моделювання класичної антиутопії	17
1.2.1 Ознаки моделювання антиутопічного простору	21
1.3 Сучасна антиутопія: сюжетно-композиційні риси	26
1.3.1 Ознаки сучасної антиутопії	27
1.3.2 Відтворення сексуальності	32
1.3.3 Жінка: нова інтерпретація ролі та образу	33
Висновки до розділу I	35
РОЗДІЛ II. ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ. НЕСКОРЕНА»	38
2.1 Основні ознаки ідіостилю Вероніки Рот	38
2.1.1 Своєрідність світобудови у романі	44
2.1.2 Засоби характеротворення	48
2.2 Жанрові особливості роману	52
2.3 Сюжетно-композиційна складова твору	56
Висновки до розділу II	59
РОЗДІЛ III. КЛАСИЧНА VERSUS СУЧАСНА: РОМАНИ-АНТИУТОПІЇ В. РОТ «ДИВЕРГЕНТ. НЕСКОРЕНА» ТА К. БОЄ «КАЛЛОКАЇН»	62
3.1 Форма наративу	62
3.2 Моделювання державного устрою	64
3.3 Концепт страху	67
3.4 Концепт сироватки	69
3.5 Жіноче письмо	71

Висновки до розділу III.....	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	86
Додаток 1. Антиутопія в світовій літературі. Урок позакласного читання.	86
SUMMARY	94

ВСТУП

Новітню літературу неможливо уявити без жанру антиутопії. Серед широко відомих і популярних сучасних модифікацій даного жанру можна виокремити романи С. Коллінз «Голодні ігри», «У вогні», «Переспівниця», Л. Олівер «Деліріум», «Пандемоніум», «Реквієм», серію книг Дж. Дешнера «Бігун у лабіринті», «Випробовування вогнем», «Ліки від смерті», «Ордер на вбивство» і «Код лихоманки». Обраний для аналізу роман Вероніки Рот «Дивергент. Нескорена» (Veronica Roth “Divergent”, 2014) також належить до найбільш репрезентативних зразків сучасної антиутопії.

Сучасна антиутопія сягає корінням у романи першої половини ХХ століття, що сьогодні розглядаються як класика жанру. До них, зокрема, належать твори О. Гакслі «Прекрасний новий світ», К. Бое «Калокаїн», «1984» Дж. Орвелла, «451° за Фаренгейтом» Р. Бредбері. Цілком логічним є зіставлення антиутопії В. Рот із переліченими романами, які демонструють тоталітарну систему влади, що контролює всі аспекти суспільного життя.

Жанр антиутопії стирає кордони, підносить культ свободи на новий щабель розвитку особистості, критично оцінює минуле та прогнозує майбутнє на основі історичних перипетій ХХ століття.

Антиутопія привертає увагу до проблем глобалізації та науково-технічного прогресу, демонструє реальні події, що відбуваються у світі, але подекуди залишаються непоміченими. Письменники-антиутопісти наголошують на важливості відчуття свободи та самовираження індивіда.

В основі жанру лежить ідея побудови кращого соціального життя та історичного досвіду людства для практичного зображення апокаліптичного світу. На відмінну від класичних, сучасні твори пропонують шляхи подолання тоталітарного режиму, що знайшов своє місце в антиутопічному світі. Трилогії допомагають порушити проблему, знайти шляхи її вирішення та побороти тоталітарну систему.

Актуальність дослідження зумовлюється посиленою увагою до сучасної антиутопії. Однак, попри загальний дослідницький та читацький інтерес до

жанру, роман Вероніки Рот «Дивергент. Нескорена» залишається недостатньо вивченим, що спонукає до дослідження та виокремлення основних його особливостей.

Об'єктом дослідження є роман В. Рот «Дивергент. Нескорена».

Предметом дослідження виступають способи й принципи моделювання художнього простору в антиутопії В. Рот «Дивергент. Нескорена».

Мета роботи полягає у концептуалізації своєрідності художнього простору сучасної антиутопії на прикладі роману Вероніки Рот «Дивергент. Нескорена».

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань:

- визначити основні риси антиутопії, як жанру;
- розглянути способи формування антиутопії в художньому тексті;
- виявити основні особливості моделювання сучасної антиутопії.;
- визначити основні риси ідіостилю творчості В. Рот;
- розглянути жанрово-стилістичні особливості твору «Дивергент. Нескорена»;
- дослідити світобудову роману В. Рот;
- визначити засоби характеротворення у книзі «Дивергент. Нескорена»;
- виявити відмінність у формі оповіді романів «Каллокаїн» К. Боє та «Дивергент. Нескорена» В. Рот;
- розглянути форму державного устрою у творах;
- дослідити концепт страху;
- дослідити концепт «сироватки-правди»;
- окреслити жіноче письмо у творах.

Методи дослідження визначаються метою та завданнями роботи. Для досягнення поставленої мети та розв'язання конкретних завдань у дослідженні було використано методи семантичного, порівняльного, жанрового,

наратологічного, контекстуального та інтертекстуального аналізу, сукупність яких дала змогу визначити особливості досліджуваного тексту та узагальнити відмінності між сучасною та класичною антиутопіями.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в українському літературознавстві роман «Дивергент. Нескорена» В. Рот вперше стає об'єктом дослідження з погляду особливостей моделювання художнього простору сучасної антиутопії.

Теоретичне й практичне значення одержаних результатів. Дослідження особливостей сучасної антиутопії поглиблює наукову рецепцію деяких актуальних літературознавчих проблем, пов'язаних із уточненням жанрових обрисів сучасної антиутопії, визначенням її відмінностей від класичних зразків жанру. Одержані результати можуть бути використані під час підготовки учбових занять, а саме позакласних заходів, з метою розширення та поглиблення знань про антиутопію, а також у розробці лекційних курсів із історії світової літератури

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, розкрито актуальність та мету, визначено теоретичне і практичне значення роботи, відображено методи дослідження, сформульовано наукову новизну.

У **першому розділі** описано загальні теоретичні характеристики та особливості жанру «антиутопії», надано короткий огляд існуючих праць з вивчення даної теми, розглянуто відмінності між сучасною та класичною антиутопіями.

У **другому розділі**, проаналізовано книгу В. Рот «Дивергент. Нескорена», досліджено художній простір та побудову роману. Розглянуто основні сюжетно-композиційні та характеротворні складові твору.

У **третьому розділі** проведено порівняльний аналіз роману «Каллокаїн» К. Боє та «Дивергент. Нескорена» В. Рот, досліджено основні відмінності та подібності між ними.

У **Висновках** узагальнено основні результати наукового пошуку.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЖАНРУ АНТИУТОПІЇ

1.1 Поняття «антиутопія». Основні ознаки та риси жанру

Для літературного процесу ХХ – початку ХХІ століття характерна жанрова мінливість. Трансформація усіх жанрових моделей та синтез літературних напрямків характеризують динамічні процеси, що є типовими для жанру антиутопії. Літературний жанр моделює реальну дійсність, з точки зору не лише літератури, а й філософії та соціології [36, с.3].

Антиутопія – глибокий соціальний, політичний літературний твір, наповнений філософським баченням майбутнього світу. Вона прогнозує соціальні зміни у суспільстві з огляду на сучасні обставини. З грецької «анти» визначається як протилежність по відношенню до якогось поняття чи ознаки. Тому, можна з впевненістю стверджувати, що цей жанр протилежний до жанру утопії.

Антиутопія, безумовно, пов'язана з утопією, що супроводжує жанр на всіх етапах його розвитку. Антиутопічному мисленню більше 2500 років. Риси цього жанру можна зустріти у «Державі» Платона, в філософії «кініків» та комедії Аристофана «Жінки в народних зборах». Звичайно, в ті часи жанру не існувало, однак мотиви, що присутні у вищезгаданих творах, допомогли сформувати її в майбутньому [5, с.36].

Розвиток філософії та природничо-наукових знань стимулює зростання утопічних творів. Разом із цим збільшується кількість романів, у яких під сумнів ставиться ідеальний світ та його створення. Негативні сторони соціуму, їхня критика та аналіз поступово підносяться на перший план. Звичайно, ці сторони переплітаються з утопією, однак маючи власні характеристики, риси жанрової поетики перетворюються в самостійний літературний жанр – антиутопію [46, с.28].

Утопія стирає кордон між реальністю, бажанням та фантазією, антиутопія навпаки, прагне підкреслити жорстоку реальність та виділити в ній фантазію [44, с.35].

Антиутопію також визначають, як жанр, «який органічно поєднує в собі багато рис: критику теперішнього, зображення песимістичних варіантів майбутнього, що виростає із теперішнього, критику тих чи інших утопічних уявлень, які в ході прогресу виявили свою зворотну сторону» [9, с.136].

Жанрова сутність антиутопії закріпилася за романною формою. Цю тему активно розробляв у своїх працях М. Бахтін. Він вважав, що в жанрах «протягом століть, життя нагромаджуються у різні форми бачення і осмислення певних сторін світу», жанру притаманний певний спосіб світо-моделювання [42, с.236].

У ХХ столітті в рамках антиутопічного жанру яскраво простежується й інша тенденція – ідея безсилля розуму перед тваринним початком в людині. У творі Дж. Свіфта, виникає тривога з приводу того, що людина – це не розумна тварина, а, скоріше – тварина, яка може бути розумною. Найчастіше такі мотиви в сатиричному ключі розглядаються письменниками Г. Уеллсом («Машина часу»), М. Булгаковим («Собаче серце») і в філософському плані – в романах-притчах авторів У. Голдінгом («Володар мух»), М. Булгаковим («Багрянний острів»), О. Хакслі, Дж. Бартом, А. Кестлером [52, с. 22].

Антиутопія – це похідний літературний жанр, що бере свій початок з утопії, заперечує її та розвивається на її принципах. У той же час, відповідно до законів діалектики, утопія стає відправною точкою для розвитку антиутопії, з подальшими новими спіралевидними змінами і своєю суттю [47, с.25]. Отже, переплетення фантастики та утопії продукує антиутопію. Фантастика в цьому типі жанру відрізняється моральною проблемою, яка розглядається з точки зору наукового прогресу [44, с.35].

1.1.1 Еволюція жанру

Антиутопія розпочала свій розвиток ще з античних часів, її риси можна знайти в комедіях Аристофана, де він зображує сатиричне бачення утопічної держави Платона. Також її риси помітні у творах С. де Бержерака, Дж. Свіфта, чие карикатурне бачення соціуму змальовує критично оцінену утопічну ідею, що базується на реальності того чи іншого часу [47, с. 23].

Науковець А. Воробйова вважає, що антиутопії минулого століття розвиваються «стрибкоподібно, в кілька етапів, співіснуючи в тісному зв'язку з реальною історією країни» [3, с.177].

Дослідниця виділяє такі періоди формування антиутопічної літератури:

- символістську утопію початку століття;
- антиутопію революційного часу, що застерігає від руйнування людської особистості;
- період підпільного існування (в рамках радянської літератури 1930-1950-ті роки));
- поступове повернення в русло фантастики (1960-ті роки);
- формування постутопії (1980-1990-ті), як літературної рефлексії на зміну політичної системи, що спричинила корінні перетворення суспільного життя;
- новий розквіт антиутопії в нульових [3, с.177].

Дослідник О. Лазаренко виділяє три вузлових етапи в процесі розвитку роману-антиутопії: перший із них припадає на 1900-1920-ті роки; другий – на 60-ті роки; третій – на 80-ті роки ХХ століття [20, с.143].

Наприкінці 1915 року російський філософ Л. Лопатин зазначив: «непоправно і глибоко коливається сама наша віра в сучасну культуру: через її підвалини раптом виглянуло на нас таке страшне звірине обличчя, що ми невдоволено відвернулися від нього з огидою і здивуванням» [47, с.26]. З початку ХХ століття антиутопію розглядають, як жанр полемічної літератури, спрямований на вирішення проблем соціальних цінностей [36, с.11].

Посилення критичного погляду на деякі досягнення науково-технічного прогресу, як і на суспільний устрій в цілому, поки не виділяє антиутопію, як автономне жанрове утворення. Однак, вона «поступово здобуває незалежність, оперуючи власними ціннісними характеристиками, набуває специфічних рис жанрової поетики, що дозволяє говорити про формування особливого літературного жанру» [1, с. 47].

XX століття прийнято вважати періодом соціального антиутопічного мислення. Дослідниця А. Зверева зазначає: «Антиутопія відчуває моральність існування земного раю» [41, с.58].

На становлення антиутопічної парадигми сильний вплив зробили революційні ідеї Н. Вінера, викладені в його працях з кібернетики 40-50-х рр. Одним із жахів майбутнього став страх перед розумними механізмами, котрі підкоряють собі людину шляхом перетворення «в механізм із задалегідь заданою програмою дії, що не передбачає рухів розуму, натхненності, креативності, та й просто людських емоцій» [1, с.47].

Основоположником жанру антиутопії вважають Є. Замятіна. Роман «Ми» 1924 р. модулює знищення людини через утопічні ідеї, особистість знищується колективізмом, що викликаний тоталітарним режимом [10, с.179]. О. Хакслі, натхнений Є. Замятіним, пише роман «О дивовижний новий світ» 1932 р. Твір показує процес ліквідації особистості через стандартизацію суспільства. Дж. Оруел у творі «1984» 1948 р. критикує тоталітарний режим з його посяганням на думки та почуття. Також, боротьбу особистості із владою зображують романи письменників Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом» 1953 р. та К. Воннегута «Механічне піаніно» 1952 р.

На думку С. Шишкіної, в XX столітті антиутопія, реагуючи на суспільну дестабілізацію і припускаючи її можливі наслідки для людства, переживає два найбільш значущих піка свого розвитку:

- момент перемоги соціалістичної революції в Росії, що супроводжується розчаруванням в ідеї утопічного перетворення суспільства і довгоочікуваного усунення соціальної несправедливості;

- Друга світова війна, яка відбила кризову ситуацію політичної системи і показала небезпеку нерозумного використання досягнень науково-технічного прогресу [1, с.47].

Антиутопія, як жанр, виділяється в XX ст. Перші її роботи відносилися до «буржуазної літератури». Такого роду романи могли зруйнувати ідеали, що насаджувалися Радянською державою. Найбільш гострі та ключові моменти

суспільно-політичного життя в російському та українському просторі ХХ ст. відразу викликали підйом інтересу до цього жанру [20, с.142].

У Радянському Союзі усіма засобами насаджувався соціалістичний реалізм. Діячі культури, які вважалися небезпечними та шкідливими, стали носіями антитоталітарних тенденцій у посттоталітарній культурі, завдяки яким створювався антифашиський та антирадянський рух. У цей час тоталітаризм стає, перш за все, проблемою суспільного, мистецького та політичного буття. У нацистській Німеччині та в Радянському Союзі, питання контролю авторів неминуче домінувало у предметі та формі літератури. У творчості письменників помітними стали трагічні тони, герої художніх творів зображувались здебільшого відчайдушними [48, с. 102].

Серед представників цього жанру варто увиразнити Є. Замятіна «Ми», А. Платонова «Котлован» і «Чевенгур», В. Войновича «Москва 2042», О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича» і «Мотрин двір», тощо [7, с.22].

1.1.2 Дослідницький погляд на жанр

Слово «антиутопія» вперше вживає Дж. Міллс в 1868 році, під час свого виступу, він використовує це слово в якості аналога до поняття «утопія» [7, с.25].

Науковець Г. Клейс, у свою чергу, дослідивши «антиутопію» та «утопію» в концепції міфології зазначив, що «обидва поняття з точки зору християнської традиції містять в собі концепцію «Едему» або «Раю» (небесне, ідеальне місце) та «пекла» (жахливе, каторжне місце). Отже, на думку дослідника рай і пекло зображують дві крайності: перша – ідеальне утопічне суспільство, друга – антиутопічне місце страждань, в якому насамперед винні самі ж люди [7, с.27].

Дослідниця С. Шишкіна вважає, що формування антиутопії, як жанру пов'язане з розвитком утопії не тільки як художнього виду, а й як способу мислення, що формує міждисциплінарність дослідження. Таким чином, антиутопія припускає і стимулює знайомство з не літературною ідеологією [47, с.23].

Науковець Т. Антипович зазначив, що антиутопія – роман про умовне майбутнє, будівельний матеріал якого взятого з нашої дійсності. Головною

метою цих текстів стає викриття реалій сучасності через демонстрацію катастрофічних наслідків, що можуть відбутися в майбутньому. Це свого роду прогнозування або пророкування. Моделювання соціального майбутнього ґрунтується на глибокому розумінні минулого й теперішнього у якому зображуються економічні, політичні чи ідеологічні реалії; така собі «квінтесенція реальної дійсності» [40, с.157].

На думку філософа А. Баталова, «антиутопія – принципове заперечення утопії утопічними ж засобами, довільне конструювання образів іншого світу, покликаних відбити у читача будь-яке бажання винаходити, а головне — намагатися здійснити утопічні проекти» [47, с.26].

Антиутопія «дуже рідко стає популярним твором, книгою для всіх (Замятін, Оруелл і Хакслі – лише поодинокі винятки), як зазначає дослідник Б.Ланін. Антиутопія – книга для інтелектуалів, цінна для читача насамперед тим, що вона висловлює «колективне несвідоме» (у розумінні К. Юнга, а пізніше й Ж. Лакана). Вона концентрує і вихлюпує назовні страхи інтелектуалів – сучасних нащадків біблійних пророків і античних провісників, що живуть в сьогоденні, фатально залежному від насильства» [36, с.84].

Тому відповідно до визначень науковців, антиутопія – жанр, що бере свій початок із протилежного йому жанру, вона намагається змалювати людське майбутнє без прикрас, прагне до реалістичного зображення буття через добре знайомий нам архетип пекла.

1.1.3 Різновиди антиутопії

Дослідниця С. Шишкіна відносить поняття «антиутопія» до групи жанрів передбачального характеру, тісно переплетених в літературі кінця ХХ століття. Вона виділяє основний фактор, що допомагає розмежувати утопію, «science fiction» і антиутопію. Ідеологічне наповнення твору, як зазначає дослідниця, дозволяє трактувати другий жанр як передбачення, третій – як застереження [47, с.23]. Однак, в відомих нам дослідженнях поняття «антиутопія», «дистопія», «какотопія» вживаються абсолютно синонімічно, без прояснення їх принципової відмінності. Цей алегоричний жанр об'єднує твори про життя тваринного світу

в антиутопічному соціумі, в якому легко вгадуються, як риси простору життя людини, так і його типові характеристики [44, с.35]. Прикладом слугує повість Дж. Оруела «Колгосп тварин».

Дистопія один із різновидів антиутопії, що моделює своє бачення антиутопічного світу. Науковець О. Павлович зазначає, що жанровий різновид негативної утопії виник в ХХ столітті, відмінною рисою вважається точка зору наратора, носія міфологеми тоталітарного режиму, через яку подається опис світу [39, с.3].

Дистопія – спростування утопічних мрій, яким протиставляється реальність. Класичним взірцем дистопії вважається твір «1984» Дж. Оруелла [41, с.57]. Його дистопія містить елементи наукового трактату, антивоєнного твору, основним елементом якого є попередження. У такій формі письменник інформує читача про складність проблем сучасності [41, с.58].

Какотопія – один із різновидів антиутопії, означає «погане місце». Переклад грецького кореня слова вказує на функціональні можливості його вживання. Зауважимо, що «какос» з грецької «мертвий», тобто термін «какотопія» може вживатися в значенні «мертве місце», «місце, де життя неможливе», або «місце, де немає життя» [3, с.177].

Також, виділяється екотопія та практопія. У 1975 р. у світ вийшла книга Е. Калленбаха під назвою «Екотопія: записи і звіти Вільяма Вестона», у якій автор демонструє своє невдоволення загарбницькою політикою людського суспільства у ставленні до природи і робить спробу переосмислити базові принципи організації людського побуту та виробництва [54, с.172]. Піджанр екотопія – акцентує увагу на відмові від технічного прогресу, поділу на міста і села. На противагу одноманітному життю і роботі у величезних промислових містах та заводах-гігантах, пропонується створення екологічних міст «екополісів», у яких люди повертаються до природи, та в яких відсутній тотальний контроль і поділ суспільства [26, с.71].

Письменник, соціолог і футуролог Е. Тоффлер вводить термін практопія, що описує модель ідеального суспільства. Антиутопічність такого жанру

зображується завдяки недолікам та проблемам соціуму, описується суспільство, яке починає свій розвиток у цілком нових умовах, проте вже диктує свої правила та історію. Прикладом може слугувати роман «451 градус за Фаренгейтом» Р. Бредбері [26, с. 71].

Сьогодні без майбутнього та минулого. Минуле «зупинене», воно неважливе, непотрібне. Важливим для жителя антиутопічного світу є лише сьогодні. Внаслідок такого художнього моделювання виникає ще один жанровий різновид антиутопії – ахронія. Це відсутність часу або неісторичний час, що витягнутий з якогось історичного періоду, зупинений для моделювання псевдо реальності [25, с.471].

До II половини XX століття домінантним жанром була соціальна антиутопія. Але після Другої світової війни, за спостереженнями Л. Саржента, лише в англо-американській літературі з'явилися романи створені у жанрі утопії та чимала кількість жанрових різновидів антиутопії, серед яких виокремлюється гротескно-сатиричний, філософсько-психологічний та інтелектуально-іронічний. З'явилися такі різновиди роману-антиутопії, як роман-пародія, роман-метафора, роман-енциклопедія та роман-детектив. Негативні наслідки діяльності людини, а саме: урбанізація, масштабний вплив на природу та науково-технічний прогрес, сприяють створенню нової моделі антиутопії – екологічної та технологічної [39, с.2].

Антиутопія XX століття подарувала велику кількість піджанрів, до яких можна віднести:

- антиутопія ізоляції «Володар мух» В. Голдінга, «Пляж» А.Гарланда;
- постапокаліптична антиутопія «Ріддлі Уокер» Р. Хобана, «Дорога» К. Маккарті, «Діти людей» Ф. Джеймс;
- феміністична антиутопія «Чоловік, як жінка» Дж. Расс та романи М. Пірсі «Жінка наприкінці часів», «Він, вона, воно»;
- релігійна антиутопія «Розповідь служниці» М. Етвуд та «Мечеть Паризької Богоматері» О. Чудінової;
- механістична антиутопія К. Воннегута «Механічне піаніно»;

- технократична антиутопія «Екологічний роман» С. Залигіна;
- сюрреалістична антиутопія «Виставка жорстокості» Дж. Балларда;
- євгеністична антиутопія «Не відпускай мене» К. Ішигуро;
- контротопія «Повернення з зірок» С. Лема, «Утопія 14» К. Воннегута;
- історико-фантастична антиутопія В. Аксьонов, «Острів Крим»;
- постколоніальна антиутопія «В очікуванні варварів» Дж. Кутсі.

1.1.4 Приклади класичної антиутопії в літературі

Типологічне дослідження творів, створених у жанрі антиутопії, дозволяє зробити висновок про пріоритет у них загальнолюдського над національним в змістовному плані, особливий ступінь стійкості жанрової поетики антиутопії сприяє її ідентифікації при всій різноманітності жанрів прогностично-застережливого характеру. У своєму дослідженні «Лексичне уявлення соціокультурного простору в жанрі антиутопії» І. Тараненко характеризує її, як ритуалізацію життя, статичність часу і замкнутість простору [45, с.184].

Антиутопія піднімає тему втрати особистості, тотального контролю та споживання, як форми утримання людей. Романами, що висвітлюють такі теми є: «451° по Фаренгейту» Р. Бредбері «Повернення із зірок» С. Лема, «О дивний новий світ» О. Хакслі, «1984» Дж. Оруела.

Дж. Оруел у своєму романі «1984» акцентує увагу на обмеженості людини. Партія невід’ємна складова кожного жителя міста, вона вдосконалює технологічні винаходи для більшого контролю своїх мешканців. Р. Бредбері у книзі «451 за Фаренгейтом» змальовує іншу обмеженість. Книги, що вилучені з обігу, спалені або заховані. Люди не можуть дізнатися про своє минуле, адже їхня дійсність обмежується лише державою і тим часом, у якому вони живуть. О. Хакслі у творі «О дивний новий світ» обмежує людину споживацтвом, що підноситься до рівня культу. Люди народжуються не природнім шляхом, а в інкубаторах. На стадії зародка визначається їхня каста та прищеплюються їхні здібності.

Антиутопія – простір, що живе за своїми законами, відокремлений від решти світу парканом, земляною стіною, лісом чи навіть морем. Простір зображується в досить агресивній формі щодо головного героя. Замкнутість простору, його невеликі розміри, позбавляють героя можливості щось змінити в системі («1984» - потужна країна Океанія; «О дивний новий світ» - Єдина Держава; «451 за Фаренгейтом» - тоталітарна держава, ворог якої — минуле). Внутрішній простір відштовхує особистість, деперсоніфікує її, пробуджуючи тваринні інстинкти послуху, підпорядкування, бо тільки це веде до фізичного самозбереження. [61, с.35].

Отже, починаючи з античних часів антиутопія впливає з утопії, чие ідеальне бачення світу ставиться під сумнів. Антиутопія – літературний жанр, дискурс якого відрізняється своєрідно змодельованим простором, що спрямований на з'ясування місця людини. Вона прагне до зображення поганого місця в якому життя неможливе через державний устрій, який бажає підкорити особистість.

1.2 Моделювання класичної антиутопії

Варто зазначити, що однією із складових моделювання антиутопії вважається «псевдокарнавал». Він є породженням тоталітарної епохи, адже абсолютний страх передається через атмосферу, що відтворюється в антиутопічному світі [20, с. 143]. У творах тоталітарний страх обумовлений фактом існування людської свідомості. Оголошення загального ворога (ворога псевдокарнавалу) перетворює його на «ворога народу». В романі «О дивовижний новий світ» О. Хакслі змальовує страх перед державною системою. Страшним здається інаковість, тобто вихід за рамки системи чи відмінність від інших членів суспільства. Р. Бредбері в книзі «451 градус за Фаренгейтом» за основу псевдокарнавалу також бере страх перед державною системою, в якій персонаж боїться самостійно діяти та міркувати [32, с.15].

Іншою складовою моделювання антиутопії вважається квазіномінація, дія якої полягає в перейменуванні явищ, людей, предметів для демонстрації прояву влади. Квазі – складова частина складних слів із значеннями: «нібито», «уявний»,

«помилковий». Зразком квазіномінації слугує твір Дж. Оруела «1984», що містить у собі штучно створену комунікативну систему, тобто «новомову», в основі якої лежить максимально можливе спрощення мови, в першу чергу, за рахунок створення нових ідеологічно наповнених слів шляхом словоскладання, а також через знищення решти лексики. Головною метою такої мови є ліквідація інакомислення в тоталітарній державі [18, с.102].

Руйнівний пафос складає невід'ємну складову антиутопічного простору, тому виділяють такі його типи:

- продовольча криза, тобто загроза голодної смерті;
- екологічна криза, коли йдеться про катастрофічне забруднення довкілля;
- технологічна криза, коли йдеться про надто інтенсивні темпи розвитку науково-технічного прогресу;
- та психофізіологічна криза, тобто катастрофічні наслідки генної інженерії [40, с. 157].

Класичні антиутопії моделюються за принципом щоденника. Розповідь підкреслює розбіжність між бажаним і реальним, можливим і неможливим. Щоденник – це засіб, яким формується особистість, те «Я», що прагне до відокремлення від «Ми». Щоденник – ліки, що поступово вивільнюють пригноблену особистість. Це — таємні думки, роздвоєність свідомості головного героя, що посилюють патовість ситуації, яку змальовує автор. Зазвичай герой дуже довго вагається, адже він звик жити за правилами та не мати власних бажань і думок [18, с.101].

Поряд з іншими специфічними характеристиками антиутопій, спостерігаємо в ній і такі жанрові особливості, як: велика кількість подібних образів-функцій, які повторюють мотиви, трафаретність мікросюжетів, що виключають альтернативні варіанти, системи держав, яким необхідні однакові апарати управління, однакова ідея, втілена в образах, також наявний безликий, але страшний вождь держави (Старший Брат, Благодійник або Перший). Надання керівнику держави чи міста характеристики лише підсилює моторошність

створеного світу. Виходить, що лише він є особистістю. Він краще за всіх знає, що і як потрібно робити [23, с.15].

Період розвитку подій в антиутопії, як правило, висвітлюється в контексті. При цьому, умовне сьогодні і час дії наділяються абсолютною самоцінністю, не завжди пояснюються минулим, прогнозують можливе для читача і автора соціальне, але не хронологічне майбутнє. Часові координати перекручені, генетична й історична пам'ять змодельована за законами умовного соціуму, створеного в антиутопії, що досліджує не світ в історії, а зупинку історії, як художній образ світу, створений в результаті не реального, але ймовірного розвитку цивілізаційного процесу [43, с.180].

Моделювання роману-антиутопії має свою специфіку. В ньому розкриваються негативні прояви утопічного ідеалу в реальному житті. Це пов'язано з відображенням процесу гноблення особистості, заперечення історії суспільством, відмова від таких цінностей, як сім'я та любов. Нерідко твори антиутопії іменуються застереженнями. Це пов'язано з тим, що відтворюючи картину майбутнього, автори показують можливі наслідки розвитку подібних соціально-політичних систем. Науковець Е. Дашко виділяє такі загальні для антиутопій риси:

- розвиток дії в закритому просторі;
- постановка проблеми «людина-суспільство», яка реалізується за допомогою ряду мотивів (мотив опору, втрати духовності, моралі та мотиву любові);
- протиставлення міського життя природі, що оголює протиприродність законів нової політичної системи, заснованої на страху, ненависті, спотвореному світогляді;
- наявність фантастичного допоміжного елемента (перенесення дії в майбутнє, де реалізуються неможливі на нинішньому етапі розвитку людства біологічні програми та високотехнологічні міста);

- просторово-часова пізнаваність, тобто за процесами, що відбуваються в майбутньому, упізнаються певні суспільно-політичні події першої половини ХХ століття;

- та висловлювання авторами побоювань з приводу розвитку тоталітарних систем, моралі і морального обличчя людини [11, с.7].

Порівнюючи антиутопію та утопію М. Шадурський виділяє наступні ознаки моделювання жанру:

- просторова ізоляваність;
- позачасовість;
- автаркія (або зведення контактів із зовнішнім світом до мінімуму);
- урбанізм – створення ідеального міста «на лоні природи, неродючої землі»;
- регламентація життя;
- та міфоцентризм [40, с.162].

Дослідник В. Кучер у статті «Сюжетно-образні константи романів-антиутопій» 2010 р. зазначає, що тема неприйняття особистістю соціуму побудованого на уніфікації і пригніченні, є основою моделювання сюжетної лінії. У центрі сюжета знаходиться герой здатний відчувати, співпереживати і розуміти наслідки ситуації, що склалася. Розв'язка роману-антиутопії передбачає загибель героя-одинака (наприклад самогубство Дикона у творі О. Хакслі «О чудовий новий світ») або повне прийняття гнітючої реальності. Трагічною розв'язкою автор попереджає про марність будь-яких ілюзій [11, с.8].

Персонажі Дж. Оруела сприймаються більш живими, реальними хоча і мешкають в повністю вигаданому світі, однак добре змальовані, герої викликають співчуття або ненависть. Автор відіграв велику роль у розвитку жанру першої половини ХХ століття. Чудово підняті проблемні питання сучасності. Акценти в художній оповіді ретельно відтворюють утопічні ідеали з катастрофічними наслідками їхнього втілення в життя. Письменник приділяє увагу особистості та її трагічній долі. Прекрасно змальоване «ідеальне» суспільство, що показує тоталітаризм найстрашнішим явищем, яке несе в собі як

зовнішній (протиправні вчинки), так і внутрішній характер (злочинні думки). Його твір – послідовність подій, від виникнення до загибелі особистості. Основний акцент приділяється без особистісним жителям «ідеального» соціуму. Головний герой зростає ментально, тому все інше так яскраво контрастує з ним. Інші герої чітко демонструють весь жах насильства тоталітарного режиму [41, с.196].

1.2.1 Ознаки моделювання антиутопічного простору

Науковець Б. Ланін у великій науковій роботі, присвяченій вивченню жанру, монографії «Російська літературна антиутопія» аналізує специфіку художнього зображення держави і соціуму, акцентуючи увагу на зображеному авторами руйнуванні сімейних відносин. Відзначаючи жанрово зображальне значення утопії для формування і становлення антиутопії, дослідник експлікує наступні жанрові ознаки:

- суперечка з цілим жанром: споконвічна спрямованість антиутопії проти утопії;

- псевдокарнавал (за аналогією з класичним карнавалом, досліджуваним в роботах М. Бахтіна), як специфічна риса тоталітаризму, що є структурною основою антиутопії; амбівалентність почуттів, названа «Пульсаром» – перехід від страху до благоговіння перед владою;

- карнавальні елементи, театралізація, включення в канву оповіді карнавального мотиву обрання «блазнівського короля»;

- ексцентричність головного героя антиутопії, вимушеного жити в ненормальному ритмі, підкоряючись правилам атракціону: на думку дослідника, атракціон має сюжетно-зображувальну роль, тому що дозволяє розкритися внутрішньому потенціалу персонажів;

- ритуалізація життя і, як наслідок, виникнення сюжетного конфлікту «там, де особистість відмовляється від своєї ролі в ритуалі, і воліє йти своїм власний шляхом»;

- особлива увага до чуттєвої сфери: тілесність парадоксальним чином будить духовність;

- алегоричність, що близька до байок;
- «мотрійна композиція»;
- розбіжність з науковою фантастикою, як жанром (використання її, як прийом для створення художнього образу майбутнього);
- відчуття застиглому часу, авторський пафос: «час антиутопії – час розплати за гріхи втіленої утопії»;
- обмежений простір героїв антиутопії; архетипний конфлікт верхньої та нижньої частини;
- та концентрація садо-мазохістських тенденцій в суспільстві [30, с.84].

Антиутопія відрізняється відсутністю прямих повчань. Письменники-антиутопісти вважають, що ідеального суспільства не існує, і існувати не може, причиною цього – суперечності, присутні в людині та світі. Вони заперечують гармонічне суспільство, що веде до втрати власного «Я» та пригноблення особистості [9, с. 95].

Більш докладною і повною є класифікація, запропонована Л. Юр'євою. Вона виділяє наступні специфічні ознаки антиутопії:

- простір антиутопії – держава з тоталітарною системою управління;
- територія нової держави відгороджена величезною стіною від усього навколишнього світу;
- поневолення людини підкреслює абсурд ситуації;
- минуле в антиутопіях відкидається;
- герой твору – бунтар-одинак або колектив однодумців, що виражається через опозиційну думку до існуючого ладу;
- тоталітаризму протистоїть любов;
- опис природи своєю барвистістю підкреслює приреченість;
- світ не статичний, він конструюється, він тільки можливий;
- розповідь часто будується в формі щоденника;

- в літературному творі слабшає спадкоємність між минулим, сьогоденням і майбутнім [29, с.77].

Дослідник О. Лазаренко говорить про жанрову природу антиутопії, відповідно до якої зображувальні риси моделюються по-різному. Він виокремлює таку класифікацію рис жанру:

- актуалізація міфологічних опозицій в контексті протистояння натовпу і особистості;
- протистояння світу реального і ідеального, виникнення на стику двох світів;
- побудова системи персонажів за принципом контрасту, регламентація міжособистісних відносин згідно ідеологічного поділу;
- перехід героя зі стану «свій» в стан «чужий», згідно класичної сюжетної схеми [22, с.37].

Завдяки художнім методам і способам, цей жанр зображує соціум, тобто антиутопія – це соціальний жанр. Отже, головна ознака – держава з тоталітарною системою управління. У творах події відбуваються в межах держави, що пережили війни або революції. Соціальне життя збудоване з урахуванням всіх досягнень цивілізації. Держава контролює усе і всіх. Власна думка, бажання - не можливі, навіть це диктує держава (за кого виходити заміж, що читати, які програми дивитися, тощо). Контроль підтримує порядок, убезпечує державу від бунтівників. Все це є наслідком революцій, спрямованих на матеріалізацію утопічних ідеалів. Однак, «що завжди перетворювало державу в пекло на землі – це спроби зробити її земним раєм», що помітив Ф. Гельдерлін [47, с.25].

Тоталітарний устрій в антиутопічних державах – досить таки природне продовження революцій. Людина – заручник власних ідей. Персонажі притчі Дж. Оруелла «Звіроферма» якнайкраще це демонструють. Сучасна антиутопія наголошує, що тоталітаризм (який нібито реалізує утопічні ідеали), перетворює соціум в щось протилежне (О. Хакслі «Острів», М. Булгаков «Багрянний острів») [2, с.504].

Особлива риса антиутопії – хронотоп, що різниться фіксованим часом та замкнутим простором. У таких книгах держава, тобто її територія, відділена від решти світу. Найчастіше письменники відокремлюють державу височезним парканом, лісом, водою (море або океан). Територія на якій проживають люди невелика, для кращого контролю населення антиутопічної держави. Головний герой такої книги спочатку одинак, що прагне змін. Згодом він знаходить однодумців та прагне революції. Це єдиний вихід, адже тоталітарна форма організації життя пригнічує особистість. Індивід перестає боротися, він потребує героя, лідера, який поведе за собою та відкриє очі [4, с.392].

Романи першої половини ХХ століття відрізняються очевидною просторово-часовою ознакою. Це характеризує зміну утопії, що зображує ідеальну державу у всіх її проявах, до антиутопії, яка наче дзеркало відтворює реальність та гіперболізує її [4, с.393].

Окремою жанровою ознакою можна виділити опис природи. Серед науковців, особливо виділяє таку ознаку Л. Юр'євої. Кольоровими фарбами та яскравими епітетами, розцвічені майже всі ліричні оповідання, де замальовуються антиутопічні краєвиди. Уся природа в антиутопіях зазвичай описується, як загнана під рамки резервації або ж взагалі відокремлена, як уся держава. Перегородка штучно створюється для того, аби відокремити новий створений світ. Також, часто зустрічаються випадки, коли природа слугує лише фоном для смиренного життя нижчих класів, з ціллю їх виховання. Небо похмуре, важкі сірі хмари, що застигли над містом. Атмосфера страху, передається похмурими, безжиттєвими пейзажами міста. Природа – не союзник, а ворог [49, с.320].

В романах відсутній опис зовнішності головного героя, що є ще однією ознакою антиутопії. Це свідчить про те, що він вирізняється з поміж усіх лише своїм мисленням, прагненням втечі від тоталітарного режиму. Усі однакові, однак головний герой інший, він той хто знайде однодумців і змінить своє патове становище. Однак, важливо виділити опис уніформ, що різниться від його місця проживання чи виду роботи. Особистість – всього-на-всього, частина всієї маси.

О. Хакслі у своєму романі «О чудовий новий світ» змальовує процес одноманітності, який відбувається шляхом первинного втручання в механізм селекції. Такі дії спричиняють появу повністю нової форми колективної свідомості. Один думає як усі, а всі – як один. За таких умов слово щастя стає синонімом до слова обов'язок. Безликість слухняної маси стає більш відчутна завдяки праці. У кожного своє завдання, місія, що несе благо державі.

«Жанр антиутопії по-своєму конкретизує загальне для літератури і мистецтва питання про людину. Письменники-антиутопісти, подібно натуралістам, проводять певний науковий експеримент над суспільною природою людини, поміщають її у свідомо спотворені, девіантні умови життя, спостерігають за тим, як вона поводитиметься. В такому випадку, реалізуючи своє право вибору, людина слідує одному з двох можливих варіантів виходу з певної екзистенційної ситуації: або підкоритися і прийняти запропоновані умови і, як наслідок, втратити власне людську сутність, або боротися, але і в цьому випадку результат боротьби залишається вкрай проблемним» [31, с.115].

Моделювання антиутопії розпочинається із системи образів. Головні герої в утопії статичні, вони наче додаток до теоретичної будови світу. Однак, в класичній антиутопії вся увага приділяється зображенню суспільства, його внутрішньому світу. По-іншому зображуються дійові особи у Замятіна і О. Хакслі. Їм властиві людські емоції, відчувається «вимальовування» характерів, кожен з персонажів постає в своєму, тільки йому властивому образі. Більш того, ми бачимо ідейний ріст героїв, зміна їх світогляду під впливом тих чи інших подій. Але все їхнє існування «штучне – нелюдяне», тому ми дивимося на них ніби збоку [39, с.20].

Отже, класична антиутопія формується під впливом соціального становища світу ХХ ст. Вона демонструє розвиток пригноблення особистості державою. Класична антиутопія застерігає майбутніх мешканців землі від фатального майбутнього. Можна виділити такі риси класичної антиутопії:

- закритість держави від світу;
- події проходять в майбутньому;

- прогрес;
- оповідь від першої особи;
- розвиток наратора, як особистості;
- пошук однодумців;
- та лінія кохання.

1.3 Сучасна антиутопія: сюжетно-композиційні риси

XXI століття вважається новою ерою антиутопії, що розпочала дещо модернізований розвиток. Жанр висвітлив суспільство, що зазнало переломних змін. Подальша метаморфоза жанру відобразилась у творах сучасних письменників (В. Рот «Дивергент. Нескорена.», «Бунтівниця», «Віддана», Дж. Дешнер «Бігун у лабіринті» «Випробування вогнем», «Ліки від смерті», «Ордер на вбивство», «Код лихоманки», С. Коллінз «Голодні ігри», «У вогні», «Переспівниця» та інші.)

Постапокаліптичні та антиутопічні твори набирають популярність в процесі світової літератури в межах 2 половини XX – початку XXI століть. Читач віддає перевагу саме такому виду жанру через досить зрозумілий для нього зв'язок з навколишньою дійсністю. Прогнозування майбутнього, що базується на суспільно-історичних засадах, робить твір цікавим для прочитання. Популярність жанру не завдячує лише суспільно-історичному бекграунді, антиутопія – світобачення сучасних людей [43, с.181].

Постмодерністське мистецтво, якому притаманні глибинне розчарування у навколишній дійсності, культ свободи особистості, критичний аналіз здобутків минулого і сучасності в усіх сферах людського існування – антиутопічне за своєю суттю і сформувалося під впливом не лише реальних історичних трагедій XX століття, а й геніальних творів письменників-антиутопістів Є. Замятіна, Г. Уелса, Дж. Оруела, О. Хакслі, К. Бое та інші.

Розвитку жанру постмодерністської антиутопії сприяли дві світові війни, колективізм, комунізм, індустріалізація та негативістське бачення світу [53, с.18].

Розквіт утопії у 60-х роках ХХ століття був не довгий. Людство стикнулося з новими викликами, чому сприяв розвиток науки та технологій. Урбанізація, глобалізація впливає на появу нового прочитання жанру – антиутопії. Виходячи з вище сказаного можна сміливо говорити про залежність антиутопії від періоду в якому вона була написана. Жанр формується під впливом політики, природи та взаємо-людських відносин напругу. За останній час сталося чимало подій, що по-своєму надихнули письменників-антиутопістів [50, с.6].

Катастрофи, теракти, війни все більше уподібнюють наш світ літературному жанру. Автори не прогнозують наше майбутнє, вони просто пророкують наслідки нашого патового становища [56, с.62]. Щодо технологічного прогресу, який мав би принести щастя усім, він доступний лише для уряду. Держава використовує прогрес для стеження за своїми громадянами.

Звичайно, класичні твори завжди актуальні, однак виникає інший різновид антиутопії – антиутопія для молоді. В романах головна роль відведена підліткам, на відмінну від класичних творів: молодь керується моральними переконаннями, використовує моральну перевагу для того, щоб подолати політичний режим. Як і в класичній антиутопії, повстання прагнуть придушити [58, с.6].

1.3.1 Ознаки сучасної антиутопії

Гра часу невід’ємна частина сучасної антиутопії. Вона не малює рамки між минулим і сьогоденням, розвиток історії відбувається по спіралі, дія здійснюється в минулому. Автори сучасної антиутопії використовують різні засоби комічного жанру, такі як: іронія, пародія, сатира та гротеск [43, с.182].

Важливе значення у структурній організації роману-антиутопії має прийом ретроспекції. Такий прийом передбачає повернення дії в минуле, коли закладалися причини того, що відбувається в момент оповіді. Твір починається «з кінця» або повертається до подій минулого з додатковими акцентами, містить «ретроспекцію в ретроспекції». Це може супроводжуватися руйнуванням самоідентифікації героя, усуненням психологічної напруги фабульного сьогодення або процесом «знищення змісту формою» [50, с.20].

На рівні композиції ретроспекція виконує функції уточнення будь-якого елементу поточної дії (коли виникає необхідність згадати ситуацію, що стосується розвитку сюжету), звужує хронологічний час, пояснює заключні сцени. Прикладом є вставні розповіді героїв. Відповідно, реалізується такий композиційний прийом, як «розповідь в оповіданні» [50, с.20].

Іронія, сатира несуть в собі дещо інші ознаки ніж ті, що вони містили в класичній антиутопії. Сучасна антиутопія сповнена карнавального життя, театралізації подій, що відбуваються з героями. Все ніби йде за сценарієм. Наприклад, в романі «Голодні ігри» С. Коллінз змальовується гра, що відбувається щорічно та має певні правила, які ніхто ніколи не порушує. Однак, знайдеться той герой/сміливець, що зможе змінити правила гри/сценарію [43, с.92].

Автори сучасної антиутопії також наголошують, що все ними описане – це можливе майбутнє людства. Невпевненість сучасної людини у майбутньому, невдоволеність поточним станом суспільства зумовили широке поширення життєвої філософії ескепізму, що полягає у відстороненні від суспільного життя, втечі від реальності шляхом занурення у віртуальний світ комп'ютерних ігор та інтернету, або ж намагання створити свій власний замкнений мікрокосм [15, с.90].

Російський письменник, журналіст Г. Бобров та його роман «Епоха мертвонароджених» – один із яскравих прикладів пророцтва в антиутопії. У романі, опублікованому в 2008 році, яскраво описується гіпотетична громадянська війна в Україні. Це – «роман про реальне сьогодні і можливе майбутнє...» [17, с.560]. Автор детально описує початок, процес і всі наслідки громадянської війни, відділення півострова Крим від материкової частини України, оприлюднення незалежності Харківської, Донецької та Луганської областей, які об'єднуються в Східну конфедерацію. Решта областей України входить в ЦУР (Центральну Українську Республіку), яка починає криваву війну проти свого ж народу, «і хвалений похід за національну єдність закінчився

затяжними міськими боями, спаленими селищами, тисячами убитих і незліченними біженцями» [17, с.560].

Із впевненістю можна сказати, що антиутопія еволюціонує. Деякі риси жанру, що спочатку дали змогу стати окремим стилем більше неактуальні. Проте, ідеї науково-технічного прогресу, повний контроль людської свідомості збереглися, адже ці фактори й досі негативно впливають на людину та навколишній світ. Сучасні антиутопії подають їх в повністю іншому світлі. У класичних творах, відсутній образ лабіринту, гри на виживання, вибору фракції за тестуванням. Звичайно, це все відповідає нинішньому уявленню про майбутнє, а саме руїни міста на якому відбудовується нова держава. Сучасна антиутопія зображує утопію, як помилкове бажання, яке веде до загибелі. В антиутопії утопічний світ руйнує природа. Прикладом слугує книга «Той, що біжить лабіринтом» Дж. Дешнер, де змальовується вірус, як помста природи.

Тісний зв'язок жанру антиутопії з історичними процесами дозволяє сказати, що твори висвітлюють найбільш проблемні ділянки дійсності та істотно небезпечні суспільні тенденції такі, як: тоталітаризм, фашизм та інші. Таким чином, антиутопія стає відповіддю/реакцією на згадані процеси і, одночасно передбачає те, як тенденції можуть розвиватися в майбутньому та прописує певний сценарій. Розвиток жанру антиутопії у світовій літературі XXI століття все ще триває [14, с.170].

Побудова жанру на межі XX – XXI століть, як зазначає А. Воробйова, посилається на постмодерністський естетичний і культурний стан, що сприяє розвитку жанру, хоча і пародіює та іронізує утопію. Вона також вважає, що естетичні кордони сучасного жанру відкриті для співпраці з іншими жанрами. Антиутопія, що піднімає питання політичних, соціальних та культурних перетворень життя є надзвичайно популярною. Основними особливостями антиутопії XXI століття дослідниця відзначає появу нового образного ладу, збільшення психологізму і ускладнення особистісних характеристик героїв творів. Вона виокремлює, такі конфлікти:

- контрастна система персонажів: надлюдина, як новий вид, що прийшов на зміну «homo sapiens» та «анти-людина» – маргінальне втілення антиутопічної критики ідеалу;
- тиранія, як наслідок втілення в життя утопічних сценаріїв;
- тенденційне прогнозування майбутнього, зміщення меж держав під егідою глобалізації, застереження людства про небезпеку її можливих наслідків [22, с.38].

Ознаками сучасного жанру антиутопії, що показує всі сфери життя суспільства, вважаються державний устрій та суспільні проблеми (війна та мир, життя до та після епідемії, природного катаклізму). Найкращими прикладами сучасної антиутопії є «Голодні ігри» С. Коллінз, «Деліріум» О. Лорен, «Дивергент. Нескорена» В. Рот та «Той, що біжить лабіринтом» Дж. Дешнер. Ці романи показують характерні риси сучасної антиутопії. У кожному з творів дія відбувається в тоталітарній державі. С. Коллінз у «Голодних іграх» описує державу Панем, у якій усі накази йдуть із Капітолію, де засідає президент Сноу. У «Деліріум» О. Лорен – місто Портленд, що вціліло та відгородилось від «заразних», які мешкають у дикій місцевості. Місто-держава суворо охороняється, там уведено комендантську годину, а вулиці – повні патрульних. «Дивергент. Нескорена» В. Рот – руїни міста Чикаго, що сховалося за великою стіною, у місті існує чіткий поділ на фракції: ерудити, відреченні, щирі, безстрашні та дружелюбні. «Той, що біжить лабіринтом» Дж. Дешнер – держава невідома, проте вона створює організацію «Порок», що експериментує над підлітками помістивши їх у лабіринт.

Романи містять спільний знаменник – головний герой-борець, що веде битву з владою, намагається спершу побороти себе, свій страх, а потім – знайти шлях до звільнення від режиму. Кетніс, переможниця голодних ігор, бореться проти тиранії з боку президента Сноу. Ліна – намагається здолати паркан з колючого дроту, щоб побачити дике життя на власні очі. Томас – вийшовши з лабіринту, бореться за життя таких як і він, тих дітей що потерпають від

постійних експериментів організації. Беатріс – намагається викрити справжні наміри влади та зруйнувати міф щодо дивергентів.

У творах також можна виділити ще одну ознаку – яскраво виражений технічний прогрес. У романі Дж. Дешнер це – гривери, що виглядають, як невдалий експеримент. О. Лорен – чудесна процедура зцілення, що може врятувати від найсмертельнішої з хвороб. С. Коллінз – гра, для якої побудували спеціальний майданчик, однак учасники вірять, що вони на загородженому парканом та підконтрольному президенту Сноу острові. В. Рот – синтезована сироватка, що дозволяє контролювати свідомість людини.

На наш погляд, інша ознака сучасної антиутопії – архетип диктатора, що є певною абстракцією зі скороченим змістом. Це виявляється в повному знеособленні людини до становлення матеріального ідола своїх ідей. Якщо ж диктатор матеріальний, то в його рисах простежується щось неживе, механістичне. Іноді можливе створення імпульсивної, суперечливої натури, що не вкладається в рамки власних принципів [27, с.245]. Герої сучасних антиутопій живуть в страху: «Деліріум» – фізичний біль, страждання та страх всього в цілому; «Дивергент» – страх перед неналежністю до будь-якої із фракцій; «Голодні гри» – втрати близьких людей та голод; «Той, що біжить лабіринтом» – монстри-гривери та невідоме [60, с.85].

Сучасні антиутопічні твори мають такі основні риси:

- наявність тоталітарної держави чи міста;
- головний герой – бунтівник, що бореться за свободу;
- територія держави/міста контрольована та огорожена парканом;
- в усіх героях присутній страх;
- науково-технічний прогрес та наслідки природного катаклізму [60, с.86].

У сучасному житті актуальною антиутопія стає після продій 11 вересня 2001 року (теракт всесвітньо відомих хмарочосів-близнюків). Трагедія подарувала жанру нове дихання, так само як до цього письменників надихали

події Холодної війни та Другої світової. Надихає не саме звірство, а його наслідки, події 11 вересня 2001 чітко і ясно показали становище у світі. Зараз така подія нас не здивувала б, звучить жахливо, але це правда. Ми все ще співчуваємо потерпілим, боїмося, коли чуємо про заміновану станцію метро. Ми розуміємо, що це можуть бути просто жарти підлітків або обман зі сторони дорослого, однак про всяк випадок пересвідчуємося в протилежному. Працівники аеропортів двічі перевіряють багаж та відвідувачів задля безпеки. Теракти ніби стали невід'ємною частиною сучасного життя [58, с.20].

1.3.2 Відтворення сексуальності

Важливою варіацією між сучасною та класичною антиутопіями є їх відношення до сексуальності. Вона завжди була провідною та неоднозначною темою. Залежно від світобудови, поведінка та сексуальні бажання виконують функцію звільнення або пригнічення [53, с.26]. Прикладом є твір «Ми» Є. Замятіна, який ілюструє «Єдину державу», що активно пропагандує розпущену сексуальну поведінку, яка має заспокоїти населення.

Філософ З. Фройд у праці «Невдоволення культурою» зазначає, що сексуальні відносини небезпечні для соціальних структур. Дослідник вважає, що відносини стосуються лише двох людей, тоді як «цивілізація залежить від відносини між значним числом особин» [57, с.57].

Окрім того, сильні почуття не піддаються логічному поясненню, тим самим часто виявляються непередбачуваними, що не дає змоги здійснювати вплив на маси. Тому антиутопічні твори тяжіють до пригнічення будь-яких сексуальних проявів, вводячи правила та табу [55, с.97].

У класичній антиутопії жінка зображується, як люта прихильниця системи («451 за Фаренгейтом» Р. Бредбері – дружина Гая Монтега, що не бажає народжувати дітей, а лише слухає телевізійні програми), зразок цінностей антиутопічної системи [15, с.90]. Також, жінка є зразком сексуального повстання: вона зваблює головного героя, змушуючи його подивитись на світ по-іншому («1984» Дж. Оруел – співробітниця Джулія).

Сучасна антиутопія тяжіє до зменшення сексуального підтексту у творах. Найчастіше героями стають підлітки, тому автори зображують їхні страхи перед першими сексуальними відносинами [59, с. 72]. Наприклад, у романі «Дивергент. Нескорена» авторка зображує страх головної героїні перед такою важливою подією в її житті. Страх настільки її переповнив, що вона повинна його побороти в симуляції [59, с.73].

Однак, увага в сучасних творах акцентується і на становленні особистості, боротьбі з тоталітарним устроєм, тому сексуальності відводиться досить таки незначне місце [59, с.73].

1.3.3 Жінка: нова інтерпретація ролі та образу

Провідна функція жінки – матір. Більшість жіночих персонажів у художній літературі грають роль матері або нареченої. Найбільш яскраво це виявлено в середньовічних героїчних епосах. В епосі основним завданням жінки є народження великого героя. Він здійснить подвиги, вибере ту, що народить йому сина. Доля нареченої полягає в народженні дітей, отже, вона повторює долю матері, що є честю для неї [62, с.25].

Класична антиутопія не стала винятком. Основне завдання жінки – народження дітей або їх виховання. Письменники-антиутопісти, такі як: К. Боє, Р. Бредбері, Дж. Оруел, віддають належне основній місії жінки. У романі «Каллокаїн» К. Боє змальовує життя жінки через призму материнства. Жінки в романі народжують дітей на благо держави. Хлопчики – майбутні воїни, дівчатка – доглядальниці. Однак, Лінда, жінка головного героя, не просто машина, яка народжує малюків, вона – справжня мати, що прив'язана до своїх дітей та не бажає з ними розлучатись.

У творах антиутопістів жінка – символ змін, саме вона стимулює перелом у свідомості чоловіка-героя. Наприклад, у творі «451 за Фаренгейтом» сімнадцятирічна дівчинка Кларіса Маклеллан дарує головному герою розуміння «інакшого» життя. Для всіх вона дивна через бажання говорити про природу, почуття, думки та життя. Далі слідує знайомство з літньою жінкою, яка не бажає покидати свій будинок залитий гасом. Вона палає разом із книгами, що були

знайденні в її будинку, тим самим підсилює розлад у світосприйнятті головного героя. Однак, чоловіки також виступають головними героями творів. Це може бути пов'язано зі світоглядними орієнтирами, які притаманні тогочасному суспільству. Прототипами протагоністів на той час були А. Гітлер та Й. Сталін. Ось чому верхівку влади у таких творах посідають чоловіки. Наприклад, «Великий Брат» Дж. Оруела, що стежить за всіма жителями держави.

Сучасна антиутопія модифікується завдяки феміністичним змінам. Жіноче письмо письменниць С. Коллінз та В. Рот відходить від старої форми створення образу головного героя. Жінка перебирає на себе образ незламності не лише як матір, вона – рівня чоловікові та нічим не слабша за нього. Наприклад, у творі «Голодні ігри» С. Коллінз створює гру на виживання. Переможницею гри стає дівчина Катніс та її друг Піт. Однак, вагомий внесок у перемогу вкладає дівчина, чий фізичні та розумові здібності викликають захоплення. Щоб перемогти вона виживає в суворих умовах, знаходить союзника, бориться до останнього та знаходить вихід із здавалось би патової ситуації. Головна героїня роману «Дивергент. Нескорена» В. Рот – дівчина Беатрис, що не побоялася змінити своє життя, знайшла в собі сили встояти в жорстких умовах іншої фракції. Також, у творі авторка віддає жінці роль протагоніста. Джанін – не посідає головне місце у владі нового суспільства, вона розумний стратег, який завдяки своєму інтелекту схиляє на свою сторону основну силу держави.

Отже, з часом у жанрі антиутопії змінюється сетинг, дещо зміщуються акценти, проте суть залишається незмінною – відстоювання гуманістичних цінностей та засторога для читачів, що змушує замислитись над актуальними проблемами сьогодення.

Жанр переніс деякі зміни, проте одна річ залишається незмінною – антиутопія буде завжди актуальною, тому що вона не намагається показати ідеальний світ без пороків, а сміливо критикує, навіть засуджує суспільство так, як жоден з інших жанрів. Антиутопія використовує сучасні проблеми, показуючи їх за найстрашнішими та немислимими сценаріями нашого

майбутнього. Політика, катастрофи, катаклізми зображуються таким чином, щоб їх було би неможливо проігнорувати [51, с.57].

Висновки до розділу I

У першому розділі було визначено, що антиутопія – це соціально-політичний літературний жанр, що через глибокий філософський зміст передає майбутнє бачення світу. Жанр змальовує грядуще відповідно до соціального становища суспільства.

Доведено, що саме поняття «антиутопія» протилежне жанру «утопія» на основі наукових досліджень Б. Ланіна, А. Баталова, Т. Антиповича, С. Шишкіної, Г. Морсона та інших. Саме поняття вперше було використане науковцем Дж. Міллсом в якості аналога вже існуючому поняттю «утопія».

Розглянуто розвиток жанру. Антиутопія літературний жанр, що розвивався ще за античних часів. Комедії Аристофана, в яких сатирично демонструється утопічне бачення держави Платона. Також, встановлено, що найістотніший розвиток жанру ділиться на три етапи: перший – 1900-1920 роки, другий – 60 роки ХХ століття та третій – 80 роки ХХ століття. Яскравими представниками антиутопії ХХ століття вважаються: Є. Замятін та його роман «Ми», що демонструє знищення особистості людини через колективізм та тоталітарний режим. О. Хакслі та його твір «О дивовижний новий світ», який зображує процес знищення індивідуальності шляхом стандартизації суспільства. Дж. Оруел «1984», що засуджує тоталітарний режим, яким прагне до контролю думок та почуттів особистості.

Визначено різновиди антиутопічного жанру. Оскільки, антиутопія містить у собі принцип прогнозування майбутнього виділяють такі її види: дистопія, какотопія, екотопія, практопія та ахронія.

Встановлено, що дистопія – негативна утопія, основною рисою якої вважається позиція наратора, що описує світ в якому він існує. Какотопія – в перекладі з грецької «мертвий», подає світ в вигляді місця, в якому не має життя. Екотопія – відмова від технічного прогресу на користь «екополісів», що дає змогу людині побороти тоталітарний контроль суспільства. Практипія –

зображує недоліки та проблеми соціуму в нових умовах, проте, із новими жорсткими правилами. Ахронія – містить у собі принцип відсутності часу або моделювання псевдореальності.

З'ясовано, що моделюванню антиутопії сприяє принцип псевдокарнавалу та квазіномінації. Псевдокарнавал – породження тоталітарного режиму, що перетворюється в абсолютний страх. У романі О. Хакслі «О дивовижний новий світ» цей принцип демонструється через страх відмінності перед системою. Визначено, що квазіномінація полягає в перейменуванні людей, явищ, тощо. Роман «1984» Дж. Оруела бере за основу цей принцип та будує «новомову», що повинна знищити інакомислення. Також, одними із важливих принципів моделювання жанру вважають руйнівний пафос та принцип щоденника, що виділяють основні проблеми суспільства.

Крім того проаналізовано основні ознаки антиутопії. Виділяють такі основні ознаки: тоталітарний устрій держави; територія держави відгороджена від навколишнього світу стіною; минуле не важливе; підкорення особистості; герой-бунтар; кохання протистоїть режиму; світ конструюється, його існування припускається; розповідь у формі щоденника. Іншою ознакою слугує відсутність опису зовнішності головного героя. Такий ефект дозволяє виділити його з поміж інших. Його мислення та бажання до змін стимулює його до пошуку однодумців.

Досліджено сучасну антиутопію. На становлення якої вплинули дві світові війни, комунізм, індустріалізація, катастрофи, теракти, урбанізація та інші чинники. Сучасні письменники-антиутопісти пророкують наслідки нашого теперішнього часу з точки зору майбутнього. Головними героя на відмінну від класичних творів стають підлітки. Автори прагнуть достукатися до молоді, продемонструвати для них майбутнє до якого зараз йде світ.

В сучасній антиутопії багато інших основних ознак твору. Відмінним від класичної антиутопії є те, що головний герой веде битву не лише із владою, а й із своїми страхами. В першу чергу головний герой переживає за своє оточення: родину та друзів, а вже потім за себе.

Також, виділяється питання, що піднімаються у романах: тиранія; зміщення меж держав, що покликане застерегти людство від наслідків глобалізації; створення надлюдини; технологічний прогрес; життя після війни, епідемії, природного катаклізму.

Важливо зазначити, що сучасна антиутопія змінюється під впливом фемінізму. Головний герой – жінка або дівчина, що бореться із режимом, долає перешкоди, рятує себе та інших, відрізняється як фізичними так і розумовими здібностями. Прикладами цього слугують романи С. Коллінз та В. Рот.

РОЗДІЛ II. ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ ВЕРОНІКИ РОТ «ДИВЕРГЕНТ. НЕСКОРЕНА»

2.1 Основні ознаки ідіостилю Вероніки Рот

Художня література насичена лінгвістичними засобами. Сучасні автори антиутопії частіше за все вдаються до різних стилістичних прийомів з метою впливу на свідомість реципієнта. Вони реалізують свій потенціал за допомогою слів та фраз, що розкривають глибинність їхнього світогляду.

Науковець В. Ледєнова визначає індивідуально-авторський метод лише на основі естетичної діяльності мовної особистості, а ключовою при визначенні ідіостилю, висуває категорію естетичної переваги, що базується на якостях естетичної прагматики автора [25, с.36].

Інший науковець М. Бахтін стверджує, що індивідуальний стиль автора – його індивідуально-творча свідомість, яка не визначається лише лінгвістичними засобами. Стиль – це не мова у вузькому її розумінні, а, в першу чергу, естетичне сприйняття та відчуття автором свого твору, як інструменту створення нової художньої дійсності [3, с.177].

Характерною рисою ідіостилю В. Рот відповідно до роману «Дивергент. Нескорена» можна вважати вміння легко насичувати твір різними сюжетними лініями.

Більшість сцен переплітаються із спогадами головної героїні, кожний такий спогад це «мікросвіт», що продукує внутрішню боротьбу та пошук правильного способу життя.

Ефект боротьби у романі «Дивергент. Нескорена» висвітлюється за допомогою: зіткнення думок, поглядів, стилів життя та боротьби із самим собою. Опис пейзажів короткий, вся увага приділяється наратору та його становленні, як особистості.

Відмінною рисою ідіостилю можна вважати сюжетні повороти, які авторка вміло переплітає із буденними, добре знайомими нам речами. Під час

дослідження, був виокремлений прийом риторичної антитези, також В. Рот широко використовує такі прийоми, як:

- об'єктивність та суб'єктивність судження і зображення дійсності;
- психологічні прийоми страху та тривоги, їх подолання;
- опис місцевості та персонажів твору;
- експресії.

Усі ці прийоми разом надають твору яскравості, неповторності та романтизму. Роман побудований на концепті зламу системи. Фракція Ерудитів, що воліє завладіти владою знаходить союзників в лиці Безстрашних та створює нову сироватку, яка допомагає контролювати свідомість. В. Рот вдається до такої сюжетної лінії, щоб поєднати у своєму романі різні жанри: екшину, пригодницького роману, постапокаліпсису та наукової фантастики, важливо зазначити, що ця модифікація досить поширена серед представників постмодернізму. Такий ефект дає змогу зацікавити сучасного читача та в подальшому відзняти екранізацію.

Жанр антиутопії письменниця вдало реалізує у використанні концепту страху. Саме цей концепт є визначною рисою ідіостилу авторки. За допомогою страху вона піднімає важливі для антиутопії питання. Слід зазначити, що страх присутній в усіх антиутопічних творах, однак саме В. Рот подає його, як концепт, що виражається за допомогою концептуальної та онтологічної метафори.

1) Концептуальна метафора

Втілюється за допомогою образу ворога, якого можна подолати або приручити. У фрагменті розмови головної героїні з екзаменатором можна простежити, що приручений страх приймає подобу яструба. Торі, яка є власницею малюнку на шкірі у вигляді яструба пояснює головній героїні, що обране нею татуювання символізує сонце. Вона вирішила, якщо на ній завжди буде сонце тоді вона перестане боятися темряви, яка раніше лякала її. Тепер же татуювання — символ побороного страху. У творі присутній архетип птаха, що

символізує сонце. Він тримає страх в так званій «клітці», яка не дає можливості вирватись йому назовні.

До подолання такого роду страху можна віднести також татуювання Беатрис. Головна героїня надихнувшись своєю знайомою Торі вирішує зробити те саме — полишитись страху за допомогою тату. Цей вчинок буде нагадувати їй ким вона була та ким стала. У творі вона вагається, адже такий вчинок може «вбити ще один клин» між нею та родиною. Тому можна припустити, що татуювання несе в собі два символи: перший – подолання страху та другий – вшанування колишнього життя, що втілюється через зображення трьох птахів, які летять від ключиць до серця. Тріс вже доросла, вона покинула рідну фракцію та дім, вирішила будувати свою долю в зовсім іншому середовищі, тому страх перед батьківською реакцією цілком зрозумілий. Розуміння неприйнятності її вибору батьком викликає певні побоювання перед майбутніми рішеннями, а татуювання одне з них. Однак, Тріс все ж таки наважилась зробити татуювання птахів поборовши свій страх.

У романі страх може долатися за допомогою логічного мислення. Страх з'являються та втілюються в життя за допомогою сироватки, яка є невід'ємною складовою екзамнів, що проходять підлітки. В. Рот демонструє страх саме перед подоланням синтезованого страху, що має здатність поглинати та підкоряти собі особистість. Створюючи ірреальний світ сироватка паралізує людину, не даючи їй шансу на порятунок, тому страх перед екзаменом та випробуванням Тріс цілком логічний, вона боїться чогось неприємного, небажаного та невідомого. Однак, боротися не відмовляється, в якийсь момент вона розуміє, що заспокоївши себе вона віднайде предмет боротьби із страхом. Віднайшовши в собі внутрішню силу вона знаходить вихід з ситуації, володіння собою та ситуацією допомагає перебороти страхи.

В одному фрагменті твору можна побачити, як головна героїня впливає на симуляції. Страх, що поглинає, змушує діяти, боротися за своє життя. Бажання вижити штовхає Тріс на пошук виходу із ситуації. Наприклад: розуміння того, що все відбувається лише в її голові змушує чимдужче штовхати шибку рукою,

один раз, другий, допоки по склу довгими доріжками не розбіжаться тріщини та не розлетиться скло. Вона розуміє, що її рішучі дії змусять симуляцію піддатися, тобто змінитися. Головна героїня після усвідомлення страху розуміє нереальність симуляції, вона її більше не боїться. Страх у симуляції керується лише показниками тиску, що дає можливість керувати нею. Самоконтроль допомагає Тріс долати випробовування та боротися із своїми страхами.

Усвідомлення, що симуляція це страх, приходить від інструкторів. Вони повідомляють неофітам, що ті стикнуться зі своїм страхом в панорамі. Страх долається силою, як фізичною так і внутрішньою. Холоднокрівність до страху – ключ до контролю симуляції.

«Кожну перешкоду можна пройти в один із двох способів. Або ви настільки заспокоїтесь, що симуляція зареєструє нормальне, рівне серцебиття, або стрінетеся зі своїм страхом віч-на-віч і тим самим розтягнете симуляцію. Наприклад, щоби стрітитися віч-на-віч зі страхом потонути, можна пірнути вглиб, - Чотири знизує плечима. – Отже, пропоную наступного тижня обміркувати свої страхи і розробити стратегію протидії їм» [41, с.236].

Слова наставника Чотири направляють неофітів. Він чітко дає зрозуміти, що страх – частина буття кожного із них. Ирреальний світ створений сироваткою впливає на людину, викликаючи різні емоції та поведінку. Страх долається лише пізнанням. В цих словах авторка закладає важливий меседж. Усвідомлення власного страху та його витоків — лише перший крок до його подолання. Другий крок полягає в зустрічі з ним віч-на-віч, потрібно йти на зустріч, а не тікати від нього. Кожному з неофітів необхідно зустрітись із страхом задля абсолютної сміливості, яка є невід’ємною складовою фракції Безстрашних – це свого роду катарсис, що подарує легке, вільне від страху життя.

Також, концептуальна метафора страху виступає об’єктом, що розширюється, передається та змінює власника. Симуляція, не лише відтворення побоювань неофіта, це страхи, що диктуються їхніми наставниками або лідерами. Наприклад у момент пробного тестування, Тріс зустрілась зі страхами Лорен, адже вони їй не відомі, тому і можуть з легкістю поглинути, скувати її та

полишити логічного мислення. Вона прекрасно розуміє себе та свої страхи, але безсила проти чужих.

Ще одним прикладом може слугувати страх, що передається від Пітера та Дрю до Ала, вони викрадають Тріс та намагаються скинути її в прірву, таким чином прагнуть позбутися конкурентки. Страх хлопців перед маленькою дівчинкою пояснюється її внутрішньою силою та бажанням боротися не дивлячись ні на що. Страх Ала скував його, тим самим змусивши піддатись на провокацію з боку Пітера та Дрю, він *«продірявив у ньому пробоїну»* [41, с.72], яку той не зміг залатати. Потім він розширюється через непростення та осуд з боку друзів, перетворюється на основний страх, що поглинає хлопця повністю та змушує покінчити життя самогубством.

2) Онтологічна метафора:

Метафоризація страху в романі відбувається через фізичні прояви людського організму. Страх виражається абстрактними емоціями, він відчувається та змінюється залежно від обставин, порівнюється з фізичним станом людського організму, що виражається через тремтіння та появи *«гусячої шкіри»*. Слід зазначити, що страх виступає в якості хвороби, з рядом симптомів: спітнілі долоні, швидке серцебиття, тиск у грудях, важке дихання, сухість в роті та клубок в горлі. Прикладом слугує фрагмент роману, в якому Тріс пощастило уникнути тренувального бою. Бійки не визнаються представниками альтруїзму, тому і лякають головну героїню, що жодного разу не була учасником таких дій. Вузол, який з'являється в животі Тріс – звичайна реакція організму на страх. Такого роду страх здається цілком природнім, оскільки проявляється перед новим та невідомим, і як тільки небезпека зникає, він розсіюється.

«Серце калатає так шалено, що аж боляче, і я не можу кричати, не можу дихати, зате відчуваю все: кожну жилку і кожен м'яз, кожну кістку і кожен нерв; усе ожило і гуде в моєму тілі, наче заряджене струмом. Я – чистий адреналін» [41, с.177].

У цьому уривку з тексту адреналін, що виробляється при проходженні небезпеки перетворюється з негативних відчуттів та емоцій в позитивні, що

стимулюють особистість до дії. Вона розуміє, що страх це не завжди негативні емоції, що супроводжуються фізичним дискомфортом. Це також приємне відчуття струму, що наповнює та оживляє героїню.

Однак, фізичний дискомфорт, що не супроводжується усвідомленням подоланості однієї із перешкод, надає відчуття скованості. Страх демонструється фізично, він змушує серце шалено калатати в грудях, переповнює героїню, забираючи останні сили, заганяє її в глухий кут з якого важко вибратися. У неї починається істерика, обличчя стає мокрим від сліз, вона прикладає велике зусилля для того щоб заспокоїтися та нормалізувати свій фізичний стан.

Фізичні прояви страху проявляються ще на самому початку твору, коли Беатрис змінюється на сміливу Тріс. Фрагмент твору де вона стоїть на краю даху та вагається у правильності свого рішення підсилюється страхом, що вкриває її руки сиротами та зводить живіт. Прилив страху з'являється у період стрибку з даху, що змушує її серце шалено калатати. Страх у цих випадках природний, він додає сміливості. Перше серйозне випробування Тріс дарує їй віру в себе, отже страх – мотиватор.

Також, слід відмітити нервову паніку, що з'являється в головної героїні, як ознака закоханості. В цьому випадку страх – емоційний стан, що акомпонує першій закоханості. Страх набуває вербалізованих ознак та оселяється в животі людини подібно до «метеликів у шлунку». Тріс наголошує, що страх перед прив'язаністю досить глибоко сидить, він не сліпий жах, що сковує тіло, а нервова паніка, яка супроводжується здриганням тіла та пронизуванням грудей, що змушує її діяти інтуїтивно. В уривках роману, можна прослідкувати цілком природне фізіологічне збудження, що є новим для Тріс, тому й межує із страхом.

Проте, страх не завжди символічний у творі, прикладом слугує ситуація в пейзажі страху, де Чотири показує свій цілком звичайний страх Тріс. Він боїться жорстокої поведінки батька та замкнутого простору, у нього розвинулась клаустрофобія ще з дитинства, що була спричинена покаранням у вигляді замкнутого простору шафи. Його страхи реальні, вони не змінюють свою подобу та не метафоризуються.

Отже, страх неоднозначний у романі. З одного боку він цілком природний та вберігає від небезпеки, з іншого допомагає рухатись та розвиватись.

Проте, найцікавішою складовою ідіостилю Вероніки Рот слугує концептуальна метафора страху, як екзистенція, опис якої здійснюється за допомогою внутрішнього монологу головної героїні.

Варто додати, що страхи Тріс цілком символічні. Вона боїться не нападу птахів в полі, а страху перед втратою контролю. Страх потонути в ящику – нездатність вибратися з кризової ситуації.

Отже, спочатку страх виступає в ролі мотиватора, рушійної сили, частина самого персонажа її гордості, що спонукає до дії. Далі, це передвісник небезпеки, що супроводжується тривожним емоційним станом та локалізується «в грудній клітині» метафоризуючи внутрішні відчуття людини, тим самим доповнюючи образ створений В. Рот.

2.1.1 Своєрідність світобудови у романі

Книзі В. Рот «Дивергент. Нескорена» властивий психологізм, який драматизує соціально-громадську ідеологічну проблематику. Авторка демонструє не лише сенс ідейного наповнення твору, а й показує зіткнення читача із людськими характерами, їхньою психологією. За науково-фантастичним сюжетом та антиутопічним антуражем, авторка бачить та демонструє людину, її страхи, переживання та хід думок. Роман поєднує в собі різного роду фабульні варіації, трагічні розв'язки та драматичні переломні моменти. Складність роману та його багатозначність в тому, що його наповнення не вичерпується лише антиутопічними ідеями.

Антиутопічний світ створений В. Рот майже позбавлений пейзажних описів, що цілком логічно, важко віднайти у творах епітети, ліричні описи краєвидів, розквітчаних полів та зелених газонів. Ландшафт зруйнований війнами або глобалізацією, він десь поза збудованою стіною на відстані сотні кілометрів.

Науково-фантастична складова роману описує події, що відбуваються в далекому майбутньому на руїнах міста. Чикаго відгородилося від світу стіною.

Створена жителями фракційна система виглядає утопічно та складається із п'яти комун. Кожна із фракцій обирає свого лідера, що входить до парламенту міста. Верхівку влади посідають ті, кому влада найменше потрібна, тобто фракція Альтруїзму, що завжди готова пожертвувати собою на благо інших. Ці розвалені та фракційна система символізують крах технічного прогресу.

Роман демонструє антагоністичну ворожнечу світів: реального та супротивного. Реальний зображує фракційне життя, що має певний ритм та правила. Супротивний - периферійна частина оповіді, що бажає заволодіти реальним світом, створює різного роду байки щоб скомпрометувати встановленні засади буття. Отже, реальний або ж основний світ – розвалини міста Чикаго, а супротивний – антагоністичний підпільний світ, де лідерка Ерудитів прагне захопити владу.

Поетика роману, обумовлює його жанрову специфікою, вчинки героїв роману досить чітко регламентовані та прораховані, що дають змогу письменниці створити трилогію. Однак, форма та структура книги «Дивергент. Нескорена» глибока в авторському задумі. Сироватка, що переносить свідомість людини до іншої віртуальної реальності, контролює емоції та диктує подальше життя індивіда цілком підтверджує науково – фантастичне підґрунтя твору. Головний антагоніст твору – ерудит, що вдосконалює сироватку задля власних корисливих цілей та вияву «дивергентів». Антигерой на ім'я Джанін за допомогою нової сироватки здатна керувати представниками фракції Безстрашних. Сироватка змінює сприйняття реальності, і таким чином маніпулює індивідом.

Роман написаний в формі потоку свідомості. Читач отримує нефільтровані думки головного персонажа, а саме Беатрис, пізніше Тріс. Цей стиль досить складний та заплутаний, ускладнюється постійними відступами, тобто спогадами головної героїні. Письменниця вдається до такого стилю задля того щоб змоделювати роботу мозку індивіда, щоб зобразити переживання людини в стані кризовому, закоханості і так далі. Одним з переваг прийому потоку свідомості в стилі є те, що він тримає нас близько до думок Беатріс Прайор, тому ми можемо

бачити, як вони змінюються і впливають на неї. Наприклад, коли вона йде до тіла Ала після його самогубства передаючи свій психологічний стан. Стан шоку спочатку сковує, далі переходить в спогади, що поглинають головну героїню. Вона розхитується для того щоб послабити напругу у тілі та веде внутрішній діалог в якому заперечує порівняння смерті та сна. Фізична біль зображується у вигляді нестачі повітря, тиску в грудній клітині, що розпирає та душить. Наступним прикладом слугує випадок із її подругою. Христина здалась, попросивши зупинити бій чим спровокувала Ерика, одного із лідерів Безстрашних. Він змушує її повиснути над прірвою, тим самим попереджує про можливість вильоту із фракції, якщо вона постійно здаватиметься. В той час, Тріс бореться в середині себе, вона вагається між дією та без діянням, адже її подруга в небезпеці. Її серце калатає від хвилювання та напруги, внутрішній монолог Тріс суперечливий. Вона прагне допомогти подрузі, але цим самим може наразити себе на небезпеку вильоту із фракції. У випадку без діяння, Христина може не втриматись та розбитися на смерть.

Роль гомодієгетичного наратора у творі виконує Беатрис (Тріс) Прайор. Книгу можна було назвати на честь неї, враховуючи, те наскільки детально вона розповідає свою історію. Однак, слід зазначити, що слово «дивергент», яке в перекладі означає «віддана», що якнайкраще описує позицію та психологічний стан головної героїні. Варто також звернути увагу на використання теперішнього час у творі. Цей прийом допомагає краще зрозуміти Тріс та робить нас учасниками подій, що розгортаються в книзі. Що буде далі, ми не знаємо, тому що Беатрис не знає. Однією з переваг цього стилю (від першої особи в теперішньому часі) є те, що Тріс може в будь-який момент розповісти нам, що вона відчуває. В такому разі її почуття передаються читачеві. Наприклад, коли вона обирає свою майбутню фракцію, в один момент Тріс впевнена, що їй потрібно вибрати рідну комуну, зціпивши зуби вона надводиться сама собі переконливі аргументи щодо правильності такого рішення: *«Я зціплюю зуби. Одна дитина має залишитися, і це буду я; я зобов'язана так вчинити заради своїх батьків. Зобов'язана»* [41, с.41]. А кілька секунд по тому вона раптово

обирає себе, приймає власне незалежне рішення: *«Я егоїстична. Я безстрашна»* [41, с.41]. Якщо б авторка не вдалась до такого стильового прийому, то всі дії були б описані або в майбутньому або в минулому, що не дало б змоги відчутти боротьбу, як внутрішню так і зовнішню.

Авторська ідея розвитку особистості висловлюється діями та думками в фабульній частині книги. В сюжеті можна побачити процес поступового формування особистості героя. Поворотною миттю слугує усвідомлення підпільницької діяльності антагоніста, що спонукає провідного персонажа до пошуків вирішення проблеми, спочатку першорядний персонаж втрачає близьких йому людей, далі переглядає свої погляди на життя та змінює цінності.

У книзі *«Дивергент. Нескорена»* стабільне життя Беатрис порушується на початку твору. Неоднозначний результат симуляції, за словами Торі (екзаменатори) виявляє у Беатрис схильності одночасно до кількох фракцій. Сироватка, що була введена дівчині покликана виявити лише одну найбільш підходящу фракцію для того чи іншого індивіда. Альтруїзм, безстрашність та ерудиція свідчать про «синдром» дивергента, який є вкрай небезпечним для соціуму. Ця таємність, що міститься у лексемі *«дивергент»*, наповнює Беатрис Прайор страхом перед її майбутнім.

Розвиток фабули в антиутопічному романі можна розібрати так (відповідно до першої книги трилогії):

Початок → стає життя → подія, що змінює життя головного персонажа → вагання, щодо правильності вибору → опір антагоністичним правилам.

Такого роду роман можна вважати пригодницьким, що містить елементи наукової фантастики, про це свідчить провідна сюжетна лінія, яка базується на принципі випробування, самоусвідомлення та зіткнення персонажів.

Антиутопія підносить на поверхню несхожість часу та простору. Ціль антиутопічного часу – вплив на читача. Відтворений час повинен змусити реципієнта замислитись над проблемами сьогодення. Простір антиутопії не вигадується з нуля, не створює образи, що будуть незрозумілі читачеві, землю не захоплюють позаземні види життя, земляни не подорожують у космосі і так далі.

В такому випадку простір буде не реальним, реципієнт не повірить в таке майбутнє та не зробить висновки для покращення сьогодення.

Простір визначається певним місцем, у випадку з книгою В. Рот – Сполучені Штати, місто Чикаго, що відгороджене великою стіною від всього світу. За своєю структурою антиутопія поділяється на два світи, між якими існує бар'єр, тобто стіна. Вони кардинально різні і не перетинаються, проте герої можуть переміщуватись між ними (як в останній книзі трилогії «Еллігент»).

Замкнутість простору роману «Дивергент. Нескорена» викликана бажанням захистити свій світ від можливих воєн, протестів та змін у владі. Герої твору перебувають у замкнутому циклічному просторі, що є невід'ємною складовою їхнього життя, лише таке існування вони розуміють. Порушується цей циклічний простір випадком, що стається із одним жителем. Осмислення життя та намагання віднайти відповіді на запитання змушують персонажа до опору або звільнення від обмежень, тому Тріс прагне дізнатись чим дивергенція небезпечна. Знайшовши екзаменаторку Торі в татюувальній майстерні Тріс змушує її розповісти усе, що та знає про дивергенцію. Однак, Торі знає не багато, найбільше головна героїня дізнається від матері, що здогадувалась ким насправді є її донька.

Час та простір містять в собі важливе завдання. Художній час – символ прискореного руху, що веде до фатального фіналу. Простір – світ, що закрився від цілого всесвіту. Без сумніву можна зазначити, що обидві категорії задовольняють жанротворчу функцію у романі.

Отже, антиутопія «Дивергент. Нескорена» весь час використовує діяльнісно-перетворювальні прийоми:

- реалізовує ідейно-естетичний вплив на людей;
- робить вагомий внесок у соціальну орієнтованість суспільства;
- постапокаліптичний світ перетворює дійсність на основі фактів та уявлень в майбутню реальність, тобто художній світ;
- трансформація образу - перехід із пасивного стану до активного.

2.1.2 Засоби характеротворення

Вероніка Рот постає перед нами в ролі психолога, що в своїй книзі піднімає складну політичну тему через психологічну площину. Авторка використовує різні психологічні засоби для зображення відносин людини та соціуму, держави, батьків та однолітків. Почуття відмінності штовхає головного героя до пошуку відповідей, пошуку вірних товаришів, яким можна було б довірити свій секрет. Життя Беатрис сповнене вибором, обрати сім'ю чи самого себе, врятуватися самій чи пожертвувати собою, довіритись друзям чи залишитись зі своєю таємницею один на один, стати відважною чи здатися. Головна героїня проходить низку випробовувань, що розкривають її психологічний стан.

Головна героїня – образ ірраціональної та підсвідомої сили, що вміло зображується в художніх рефлексіях роману. Книга гостро акцентує увагу на внутрішній силі, що допомагає пережити випробування, піднімаючи при цьому питання життя та смерті, добра і зла. Беатрис Прайор - дівчина-підліток, що росте як особистість. Вчинивши відважний вчинок вона стає Тріс – це нове ім'я, яке було обране дівчиною в день зміни фракції, скорочення іменні свідчить про її готовність на самопожертву, безстрашність та хоробрість, символізує нове життя, що все ще містить в собі відголоски колишньої свідомості героїні.

Спочатку головна героїня виглядає максимально скромно так, як того потребує її фракція – Альтруїзм. Для того щоб краще передати зовнішній вигляд героїні авторка демонструє відсутністю марнославства. Згідно із правилами фракції вона не святкує день народження, допомагає іншим відмовляючи собі в обіді або одязі, що сприяє основному гаслу фракції альтруїстів «забудь про себе».

Відображення у дзеркалі теж під заборною, протагоніст-тінейджер намагається вловити свій вигляд у люстрі та годиннику. Однак, вона змінюється в фракції безстрашних, і тому щоб передати вигляд іншої Беатрис авторка вдається до використання метафор та епітетів: *«Мої блакитні очі завжди були тьмяні, сірувато-блакитні, та завдяки підводці вони стали яскравіші. В обрамленні волосся риси обличчя здаються м'якшими... Беатрис – дівчина, яку я крадькома роздивлялась в дзеркалі, яка тихо сиділа під час вечери. А це – дівчина,*

чий очі притягують і не відпускають мене, - це Тріс» [41, с.72]. Важливо зазначити, що зі зміною фракції дівчина змінює світосприйняття, вона стає живіша, починає описувати навколишній світ, в той час як Беатрис описувала все з точки зору альтруїзму. Вона наголошує на безкорисливості її фракції, говорячи про дорогу до школи, що була відремонтована саме ними. Вони розпочали з районів де мешкають інші фракції, що покращити їхнє життя, адже головною рушійною силою для альтруїстів є добробут інших.

В. Рот акцентує увагу на діях Тріс. Зміни відбулися, головний персонаж не боїться діяти, однак альтруїстичні засади все ще впливають на свідомість героїні, що свідчить про її дивергенцію, відмінність, яка поєднує в собі все. Зразком може слугувати тренувальний бій з Моллі. Тріс щосили лупцювала суперницю щоб не вилетіти з фракції, проте не забувала про несхвалення такої поведінки в її колишній комуні.

Наступним провідним персонажем твору можна вважати Тобіаса (Чотири). Цей герой демонструє опору, яку потребує Тріс. Він наставник, друг та коханий. Тобіас – представник Альтруїзму, що змінив фракцію через жорстоке поводження батька Маркуса (лідера Альтруїстів) та перейшов до Безстрашних. Він теж змінює своє ім'я на більш символічне. Чотири –ім'я, що символізує чотири страхи, які Тобіасу не вдалося подолати. Невідомо, як виглядав Тобіас до зміни фракції, однак можна припустити, що він був одягнений у сірий одяг, який не виділяв би його серед інших. Наратор описує Чотири використовуючи епітет, що наповнює образ якісною характеристикою героя: *«Хтось» - це юнак, власник руки, за яку я вхопилась. У нього тонка верхня губа і повна нижня. Очі так глибоко посаджені, що вії торкаються шкіри під бровами; темно-сині очі мрійливого, сонного кольору» [41, с.50].*

Також варто зазначити, що Тріс знаходить друзів, котрі їй так необхідні в новому фракційному світі. Однією з них стає представниця правдолюбів Христина, що подала руку Беатрис коли та намагалася застрибнути у вагон потягу. Вона прикривала голову героїню в дортуарі, коли та перевдягалась,

приносила їжу, допомагала зав'язувати черевики та змінюватись не лише внутрішньо, а й зовнішньо, саме вона змусила Тріс змінити стару зачіску та одяг.

Цікаво описуються родичі протагоніста. Мати теж змальовується без лишніх прикрас через скромність висловлювань відповідної фракції. Авторка присвятила книгу своїй матері, тому вона не може настільки сухо описати образ найдорожчої людини в світі. В. Рот використовує метафору *«волосся спадає хвилями по плечах»* [41, с.8], що додає образу привабливості. В цілому образ матері ніжний та теплий. Вона турботлива жінка, що ладна пожертвувати собою задля своїх дітей.

Калеб – брат, що був для Тріс єдиним другом за період її перебування в рідній фракції, описується в доволі таки піднесеному настрої, використовує епітет *«гачкуватий ніс»* » [41, с.12] для підтвердження кумедності, якою він був наділений в дитинстві. Однак, на теперішній момент вона пишається ним, вважає його самовідданим та красивим. Він для неї приклад відданості фракції, що руйнується в день вибору свого майбутнього.

Важливо зазначити, що опис зовнішності батька відсутній, він працюючий, відданий фракції, однак безликий. Відповідно до умовного постулату фракції альтруїзму, він не виділяється серед інших. Однак, В. Рот подає його, як голову сім'ї, якого потрібно слухатись та в жодному разі не можна перебивати під час розмови за вечерею. Лише в кінці твору він приймає рішення дочки належно, бере до рук зброю, щоб врятувати людей та жертвує своїм життям заради дочки.

Опис головного антагоніста твору – Джанін досить детальний. Спочатку, наратор схиляється перед її розумом, визнає її гідним суперником. Цікавим є те, що перше знайомство з зовнішнім виглядом ворога викликає не зневагу чи відразу, а привабливість, авторка використовує епітет *«пронизливі очі»* [41, с.120] та метафору *«пильно дивитися»* [41, с.120]. Далі, слідує зневага, через компрометуючі статті, що виходять під її керівництвом. Наратор вставляє слова одного з своїх друзів, який теж не погоджується з політикою антагоніста, за допомогою порівняння – *«ходячий балакучий комп'ютер»* [41, с.97] та іронічного

висловлювання – *«рота не треба розтуляти»* [41, с.97], демонструється презирство до Дж. Метьюз. Особиста зустріч Тріс та Джанін відбувається в негативному ключі. Наратор описує антагоніста з іронічної точки зору та залучає один з тропів – епітет *«очі, як розплавлена криця»* [41, с.120], що підкреслюють розлюченість щодо перешкодження її плану. Оповідач подає її як стриману особистість, що не виказує своїх справжніх емоцій. Вона, найяскравіший представник своєї фракції. Джанін носить синій одяг та окуляри з пихи, бо вважає, що буде виглядати в них більш ерудованою. Її спільником був один із лідерів Безстрашних.

Ерик – один з п'яти лідерів Безстрашних. Відповідно до експресивності даної фракції письменниця зображує його за допомогою метафор *«западає тиша»*, *«лунають кроки»*, *«покрите пірсингом обличчя»* [41, с.18] та метафоризованої конструкції *«його крижаний погляд пронизує все»* [41, с.18]. Однак, Тріс змінює своє ставлення довідавшись про його минуле та місію у фракції безстрашних. Він тепер «убогий», що маскується під одного із фракційних. Вона бачить в ньому лише ерудита, який намагається виглядати грізно та безпощадно.

Отже, для того щоб якнайкраще подати образи провідних персонажів, письменниця вдається до використання таких тропів: епітетів, метафор та порівнянь. Фракції впливають на вираження характеристик їхніх представників, тому наратор по-різному описує їх.

2.2 Жанрові особливості роману

Постмодерніська література – віддзеркалення минулого в майбутньому. Роман «Дивергент. Нескорена» В. Рот можна віднести до піджанру антиутопії – дистопії, тобто роману-попередження. Жахливі події, що відбулися у минулому та сьогодні будуть тривати й в майбутньому, якщо ми не зробимо правильних висновків.

Слід розпочати із заголовку твору В. Рот «Дивергент. Нескорена», що вміщує в собі певну прагматичну функцію, структурну, семантичну та художню взаємодію, а також несе в собі першочерговий вплив на реципієнта, тим самим

даруючи розуміння того, про що йтиметься у творі. Заголовок роману-антиутопії не демонструє одного або кількох персонажів твору чи місця розгортання подій також, не несе в собі лише стандартне призначення, а назва роману зображує ірреальний простір.

Жанрові особливості твору, що просвітлюються в назві роману В. Рот можна трактувати так: слово «divergent» з англійської дослівно перекладається як «відмінна», отже назва твору вже натякає на певну інаковість роману, відразу стає зрозуміло, що мова піде не про добре знайоме нам сьогодення. У слові «нескорена» прослідковується підтекст, що вказує на статтю персонажа про якого йтиметься у романі, однак це також дає змогу збагнути, що постать описана авторкою буде міцна та вольова, непереможена обставинами, вона бажатиме змін та творитиме їх.

Вічна суперечка між поняттями людина та влада основа жанротвору в антиутопії. Людина завжди опирається силам влади, що бажають знищити її буття. В свою чергу, головна ціль влади – викорінення індивідуальності та будь-яких її проявів. Найбільший злочин за антиутопічної моделі влади – думка, що зумовлює здатність до незалежної оцінки та свідомого осмислення себе, як індивіда.

Також у романі легко можна спостерігати ознаки науково – фантастичного роману (технічні досягнення представлені сироваткою, що переносить свідомість людини до симуляції), заплутаної інтриги (дивергенти переслідуються фракцією Ерудитів з невідомих причин) та присутність перешкод, які слід здолати для вільного існування.

Події відбуваються в замкненому місті, ніхто не знає, що там за величезним парканом. Їхня реальність та пізнання світу відбувається в межах міста, що було зруйноване ще до їхнього часу. Пейзаж міста, описаний головною героїнею, натякає на екологічну катастрофу або на наслідки однієї із воєн: озеро Мічиган висохле, на його місці болото, місто в руїнах, лише деякі його райони залишились відносно в хорошому стані.

Поділ суспільства, тотальний контроль, замкненість держави, герої – бунтарі натякають на жанрові ознаки антиутопії. Однак, можна припустити, що це роман – екшн, цей жанр можна віднести до фільмоіндустрії, проте саме такий ефект підсилює бажання головних героїв до справедливості. У романі можна зустріти сцени сутичок та змагань, що додають твору ознак цього жанру. Можливо тому книгу так добре вдалося екранізувати.

У романі В. Рот домінує зображення майбутнього світу людей. Антиутопічність, що присутня у творі демонструється за певних соціальних умов та допомагає створювати соціально-політичні неточності. На перший погляд суспільство створене авторкою виглядає ідеально, проте така ідилія руйнується діями антагоніста. Ідеальний соціум піддається сумніву, авторка створює образ «дивергента», індивіда, що мислить ширше, вагається у правильності своїй та чужих дій, знаходиться в пошуках істини, не боїться змін та викликів.

Можна провести паралель із класичною антиутопією, а саме, інакодумців у класичній антиутопії теж знищували, однак вони були просто бунтівниками, людьми, що втомились від режиму. В книзі В. Рот здібності дивергента вродженні, через страх перед обдарованими людьми їх прагнуть знищити. Можна припустити, що авторка створює «ген» дивергента, щоб зобразити наступне:

- винищення власної думки – неможливе, навіть за умов повного контролю з боку держави;
- розвиток індивіда невідконтрольний;
- рано чи пізно в свідомості людей будуть відбуватися зміни.

Саме тому, провідними проблемами у творі можна вважати: повний контроль влади над жителями, поділ на класи або ж верстви (В. Рот демонструє фракційну систему), спілкування тільки в межах певного маленького/обмеженого соціуму (кожна фракція живе окремо, має свої встановлені норми поведінки, спільне для них лише гасло «фракція понад усе») та бажання становлення індивіда, як особистості.

Зазвичай, влада в антиутопічних романах зла, вона керується лише своїми потребами. В романі В. Рот верхівка, а саме альтруїсти – зразок правильного правління, вони жертвують своїм добробутом заради інших, допомагають безфракційникам з одежею та провізією, а також вони лідери за кількістю дивергентів, які є цінними (про їхню цінність йдеться в третій книзі «Алігент»). Головним антагоністом роману стає Джанін, ерудитка, що прагне захопити владу, для того щоб розпочати розкішне життя за рахунок інших.

Важливість образу наратора одна з найважливіших ознак, що будує жанрову особливість антиутопічного роману. Головний герой – гомодієгетичний наратор, що в більшості випадків досить ексцентричний. У творі «Дивергент. Нескорена» В.Рот – дівчина, що знаходиться в центрі подій, екзистенційних проблем. Потрапляючи в екстремальні ситуації, протагоніст повинен пройти перевірку на стійкість та людяність. Він здається під вагою обставин, однак йому на допомогу приходять однодумці або друзі, що мотивують його до подальшої боротьби.

Центральним конфліктом жанру антиутопії слід вважати поєдинок людини із системою. Авторка використовує різні мовні засоби задля зображення відмінностей між мешканцями антиутопічного міста. Важливо зазначити, що їхнє життя продиктоване постулатами тієї чи іншої комуні. Фракції різняться між собою зовні, але всередині своєї общини всі однакові. Можливо тому авторка і обирає общину Безстрашних для подальшого зростання Беатрис, як індивіда. Нова фракція – символ сили та стійкості, що спонукає дивергента до боротьби. Отже, дивергент з самого початку шукає спосіб до самовизначення та самореалізації.

Проаналізувавши роман можна сміло заявити, що він відноситься до жанру сучасної антиутопії. Отже, жанр антиутопії підтверджується:

- подіями, що відбуваються в місці якого не існує;
- держава, що має встановлену структуру;
- світ зображується з середини;

- спотворене суспільство, що виглядає ілюзійно гуманістичним (класовість, нівелювання особистості);
- опис утопічного суспільства з критичної точки зору;
- гомодієгетичний наротор.

2.3 Сюжетно-композиційна складова твору

Роман В. Рот «Дивергент. Нескорена» розповідає про ідеальне суспільство, де існує класовий поділ, проте всі живуть мирно та допомагають один одному. П'ять фракцій існують хто знає скільки на руїнах міста. Гармонія між ними приносить рівний внесок у суспільне життя містян. Правдолюби – чесні та надійні юристи, Альтруїсти – самовіддані владі та суспільству, Ерудити – освічені вчителі та дослідники, Безстрашні – забезпечують захист міста від внутрішніх та зовнішніх загроз, а Злагода – вихователі та доглядальниці, що працюють в аграрному секторі, надаючи іншим жителям провізію. Таким чином, авторка розділяє фракції, робить їх кардинально різними, моралізує їхнє життя. Фракційна система не просто ділить суспільство на «комуни», вона дарує кожному свій куточок, де він зможе віднайти сенс та мету життя.

Цікавим виявляється опис фракційного житла. Беатрис, вона ж дивергент, описує лише 3 типи житла замість п'ятьох: ерудицію, безстрашність та альтруїзм, що гармонічно поєднуються в ній. Ерудити мешкають в досить символічному місці, великій скляній будівлі – бібліотеці, місце спокійне та безпечне. Безстрашні, що є захисниками суспільства проживають в секретній ямі. Альтруїсти мешкають в однакових будинках, що мають стандартний розмір та форму, вони з сірого бетону з невеликою кількістю вікон, такий спосіб життя допомагає забути про себе і сконцентруватися на інших.

Характеристика трьох основних фракцій

Альтруїзм: найбільш безкорислива фракція, її члени посідають верхівку влади у місті, постійно жертвують собою на благо інших, єдині хто не покинули безфракційників. Однак, і безкорисливість має свої вади, наприклад: головна героїня мріє побачити власне відображення в дзеркалі, проте це заборонено. Каліб (брат Беатрис) бажає змінити фракцію, про що свідчить стос книжок на

його столі, однак це може привести до скандалу. На перший погляд ідеальна фракція містить в собі суворі, обмежуючі правила, що сковують людину не даючи їй самовиражатись. Вони одягаються в сірі безформні речі, щоб не привертати увагу інших.

Безстрашні: протилежна альтруїзму фракція, в якійсь мірі егоїстична, експресивна та шалена. Безстрашні, або як їх називав батько Беатрис, - *шибеники, що покривають своє тіло пірсингом та татуванням для того щоб здаватись відчайдушними* [47, с 10]. Вони біжать, тупають в нестройному ритмі, розсипаються вулицею, ходіння для них не акт безкорисливості, а сплеск шаленства. Біг дарує їм задоволення, в той час як альтруїзм цього не схвалює. Потрапляючи в фракцію Безстрашних головна героїня не бачить в них тих божевільних, що описував батько, вона захоплюється відчуттям братерства, що з'являється коли ризикуєш життям. Безстрашні – втілення справжніх бажань Беатрис, це її внутрішній бунтівник, що не бажає мовчати або бути слабким, а ризик – життя.

Ерудити: єдині, хто прагне знань, цінять інтелект та допитливість. Вони холонокровні та безжальні. З метою контролю свідомості іншої фракції створюють нову сироватку. Одяг синій, що символізує безмежність пізнання навколишнього світу, це також мудрість, розсудливість, стабільність та досконалість.

Суспільство поділяється в романі на фракції, тому що це може вберегти громаду від воєн, але не менш важливим є прагнення викоринити риси людства, що в подальшому можуть привести до світового безладу. У процесі розвитку сюжету стає зрозуміло, що фракція Ерудитів зневажає Альтруїстів. Лідер Ерудитів – Джанін прагне влади. Вона друкує статті, вказуючи на недосконалість цінностей та доктрин Альтруїзму. Перехід Беатрис та Калеба Прайор допомагає їй розсіяти сумніви серед суспільства.

Верхівку правління у книзі посідають Альтруїсти, які готові на самопожертви заради інших фракцій. В кожній фракції є свої голови, що входять

до парламенту, однак лідер Альтруїстів був обраний головою парламенту тому що не прагнув влади.

Антагоніст – Джанін вирішує досить холоднокривно розібратися із альтруїстами, які на її думку не повинні посідати верхівку влади в місті. Вона синтезує сироватку, яка дає змогу контролювати безстрашних, за допомогою яких вона знищує фракцію альтруїстів. Однак, сироватка не здатна впливати на дивергентів. Фракція ерудитів розробила тест, який повинні пройти усі підлітки, він покликаний виявити схильність до однієї із фракцій, проте тест насправді викриває дивергентів. Ерудити змогли запевнити інші фракції в тому, що необхідно їх знищувати, бо вони становлять загрозу для суспільства. Цікавим є той факт, що найбільша кількість дивергентів зафіксована саме в комуні альтруїстів, такій ненависній для Джанін фракції.

Фракційна система виділяється певними ознаками на Церемонії Вибору. Кожна з комун має свій маркер: Ерудити – вода, що виступає, як першооснова світу, символізує повноту можливостей, розвитку та процвітання; Безстрашні – жар або розжарене вугілля, що відповідно з легендою про смерть Порції, давньоримської матрони, символізує мужність; Злагода – земля, символ плодючості та радості; Альтруїсти – сіре каміння, що покликане не виділятися на фоні інших маркерів, несе в собі лише простоту та смирення; Правдолюбство – скло, символ чистоти та прозорості в своїх думках, намірах та способу життя.

Також, можна припустити, що авторка роману передає характеристику образів героїв відповідно до їх фракцій. Наратор описує людину відповідно до фракції, якій вона належить. Такий прийом додає важливості системі життя, що демонструється у творі. Прикладом цього слугує опис зовнішності Христини, подруги Тріс. *«Вона висока, чорношкіра, з коротким волоссям... У неї великий ніс і криві зуби»* [41, с.44] – Христина зображується правдиво, без прикрас так, ніби її описував такий ж самий правдолюб, як і вона. Іншого правдолюба наратор описує без краплинки жалю, коли той ридає у подушку. *Він дужий, в нього великий ніс, губи та очі* [41, с.20]. Головна героїня у внутрішньому діалозі демонструє відразу до його персони. Вілл – ерудит описується блідим та

кремезним, що підкреслює спосіб життя в бібліотеці. На відмінно від ерудитів та правдолюбів, безстрашні описуються із захопленням. Ще дитиною Беатрис мріяла вступити до лав Безстрашних, тому їхній зовнішній вигляд описується із захватом. Наприклад, наставник неофітів – Тобіас описується, як хлопець із тонкою верхньою та товстою нижньою губою, очима глибоко посадженими, що темно-синього, мрійливого сонного кольору.

Отже, фракційна система впливає на життя індивіда, диктує його поведінку, спосіб спілкування та життя. Кожна із комун містить свої символи, що підсилюють їхні основні догми. Наратор змальовує особистість підкреслюючи приналежність до її фракції. Фракція стає невід’ємною складовою сюжетно-композиційної особливості твору.

Висновки до розділу II

Спершу було досліджено основні ознаки ідіостилю В. Рот. Авторка використовує такі прийоми: об’єктивне та суб’єктивне зображення дійсності; психологічний прийом страху; експресія, концепт страху, який виражається за допомогою двох метафор. Концептуальна метафора подає страх, як інтуїтивне відчуття, що знайоме кожному, його слід побороти або приручити. Авторка збільшує страх, надає йому можливості розширитися та змінювати власника за допомогою сироватки. Онтологічна метафора демонструється фізичними процесами людського тіла. Страх виражається через тремтіння, появу «гусячої шкіри», спітнілі долоні, швидке серцебиття, тиск у грудях, важке дихання, клубок в горлі, причиною цих симптомів може бути закоханість, тривога перед важливим іспитом, тощо.

Варто зазначити, що страхи головної героїні реальні і символічні. В. Рот обирає концепт страху або концепт псевдокарнавалу щоб продемонструвати зростання особистості, що спочатку дозволяє йому себе поглинути, потім бореться з ним та отримує перемогу; він мотиватор до дії, невід’ємна частина героя.

З’ясовано, що жанрові особливості твору проглядаються вже в назві роману «Дивергент. Нескорена». Назва твору натякає на інаковість головного

персонажа від світу в якому він мешкає. Лексема «нескорена» вказує, як на стаття так і на події, що будуть розростатися в романі.

Встановлено головний конфлікт роману – двобій людини і системи. Фракційна система, що описується в романі демонструє певний устрій, що працює, як годинник. Кожна із фракцій містить свої правила, звичаї та навіть одяг. В. Рот використовує такого роду порядок управління в державі для того, щоб продемонструвати знищення індивідуальності в особистості.

Досліджено роль підлітків у романі письменниці. Їм дозволено самим обрати фракцію в якій вони б хотіли мешкати та розвиватись. Зміна фракції в творі диктує відмову від попереднього життя. Фракції описуються за допомогою епітетів, метафор та порівнянь, однак при дослідженні було виявлено, що в описі деяких із фракцій тропи відсутні.

Встановлено тип наратора у творі. Гомодієгетичний наратор, що знаходиться в центрі подій висвітлює їх у формі потоку свідомості. Такий прийом дає змогу читачеві зрозуміти, співпереживати протагоністу та послідовно рости з ним. Опис пейзажів короткий, майже непомітний, вся увага концентрується на нараторі та його становленні, як особистості.

Досліджено, що книга зображує антагоністичну ворожнечу світів. Реальний або основний – фракційне життя, із своїми правилами та ритмом, цю роль грає розвалини міста Чикаго. Супротивний – периферійна частина оповіді, що бажає захопити реальний світ. Супротивним світом керує антагоніст, лідер Ерудитів, що вдається до різного роду провокацій та пліток щоб скомпрометувати керуючу фракцію та їхні звичаї життя.

Розглянуто фабульну частину роману В. Рот, відповідно до першої книги трилогії та встановлено її лінійну побудову: Початок → стале життя → подія, що змінює життя головного персонажа → вагання, щодо правильності вибору → опір антагоністичним правилам.

Досліджено хронотоп у книзі – це експериментальний час і простір. Авторка використала цей тип хронотопу, що продемонструвати два види простору в межах міста та поза ним. Виявлено, що вони кардинально різні і не

перетинаються, проте герої можуть переміщуватись між ними (як в останній книзі трилогії «Еллігент»).

Крім того, встановлено спосіб характеротворення головного героя в романі, яке зумовлене емоційними (страх, свобода, вибір) та соціальними (справедливість, співчуття) мотивами. Авторка змінює зовні та внутрішньо наратора відповідно до фракційного устрою в який він потрапляє.

Отже, до антиутопічного жанру роман можна віднести відповідно до особливостей побудови книги, що демонструє: поділ суспільства, тотальний контроль, замкненість держави та героя – бунтаря. Небезпека для держави виявляється в образі антагоніста. Роман можна вважати пригодницьким з елементами наукової фантастики, тому що провідна сюжетна лінія базується на принципі випробування, самоусвідомлення та зіткнень персонажів.

РОЗДІЛ III. КЛАСИЧНА VERSUS СУЧАСНА: РОМАНИ-АНТИУТОПІЇ В. РОТ «ДИВЕРГЕНТ. НЕСКОРЕНА» ТА К. БОЄ «КАЛЛОКАЙН»

3.1 Форма наративу

Роман К. Боє «Каллокаїн» написаний у формі щоденника. Гомодієгетичний наратор – Лео Каль розповідає про події, що відбулися до його ув'язнення. Він полонений, тому вирішує зберегти свої спогади за допомогою записів, що формуються у щоденник. Лео не просто описує період свого життя у «Всесвітній Державі», він демонструє своє ставлення до подій, що відбулися, аналізуючи їх та описуючи свої переживання через внутрішній монолог.

В той час як, книга В. Рот «Дивергент. Нескорена» демонструє потік свідомості. Гомодієгетичний наратор – Беатрис Прайор описує події в теперішньому часі. Завдяки такому прийому авторка привертає увагу до становлення підлітка, як особистості. Беатрис вчиться долати труднощі та боротися із страхами. Емоційність невід'ємна складова оповіді, вона допомагає зрозуміти наратора, викликає захоплення його відвагою та рішучістю.

Важливим складником обох антиутопій є руйнівний пафос, що представлений науково-технологічним прогресом. В обох романах він демонструється моральною проблемою, що засуджує стрімкий розвиток технічних досягнень. Як в «Каллокаїн», так і в «Дивергент. Нескорена» засуджується сироватка, що впливає на свідомість індивіда.

Простір та час в художньому творі зумовлює образну сторону антиутопічного світу. Зіставний аналіз романів К. Боє «Каллокаїн» та В. Рот «Дивергент. Нескорена» демонструє різного типу побудову часу та простору.

К. Боє в книзі «Каллокаїн» вирізняє нелінійний хронотоп. В романі художній час поданий в вигляді трьох часових відрізків: минуле, теперішнє та майбутнє. Варто зазначити, що їхня зміна непоступова, це скоріше за все гармонічна взаємодія, що гостро акцентує увагу на безвихідній ситуації антиутопічного світу. Головний герой за допомогою щоденника спочатку

розповідає про минуле, що спочатку маскується під теперішнє, однак, сам роман пророкує майбутнє. Жителі держави відмовляються від історичного минулого. Описане соціальне життя в антиутопії «Каллокаїн» для Лео здається кращим за минуле, тому що колишнє життя – показник того, як ліпше розвинулось сьогодні.

Лео Каль ведучи дискусію із самим собою зазначає, що в давнину алкоголь був засобом отуманення свідомості, руйнував подружнє життя, здоров'я та віднімав щастя. Найважчі випадки супроводжувались галюцинаціями та тремтінням тіла. Виправдовуючи державну систему він пригадує минуле крізь призму важкої праці. Він зазначив, що колись, люди працювали дуже важко задля житла, їжі та одежі. В кінці твору стає зрозуміло, що вся оповідь і є спогади про минуле, адже теперішнє Лео Каля це роль полоненого в іншій державі.

Простір в утопічних творах представлений топосом острова, тоді як в антиутопічному творі шведська письменниця репрезентує його перетворення в символ – огорожі або стіни, що відокремлює державу від зовнішнього світу. Стіна не має географічних меж, оскільки вона існує лише в свідомості автора. За допомогою двох ворогуючих країн «Всесвітньої Держави» та «Світової Держави» К. Боє демонструє відсутність встановлених меж між ними, їхнє місце розташування невідоме, як і їхні кордони. Присутність постійної військової напруги підсилюється обов'язковою військовою службою, країна «захищена» не лише парканом, а й тином, що підкреслює просторову скованість. Головний герой – Лео Каль, описує замасковане місто під брезентом, що в разі нападу ворожої країни допоможе зробити його непомітним з висоти.

Простір в творі обмежений. Він підтверджується мотивом тотального стеження. Цей мотив створює ефект клітки, що позбавляє особистість власного простору, відчуття захищеності та комфорту. Такого роду простір підсилює внутрішнє протиріччя головного героя. Зовнішні обставини диктують «правильне» для держави світосприйняття. Внутрішнє наповнення героя виражається у вигляді дискусії, що демонструється через важливість винайдення сироватки чи бажанні висловити свою думку на радіопередачі.

На відмінно від книги «Каллокаїн», роман «Дивергент. Нескорена» подає простір, в якому відсутня зовнішня загроза. Сучасна антиутопія вирізняється поступовим розгортанням подій, що виражаються через трилогії.

В. Рот в романі демонструє експериментальний час та простір. Головна героїня, що веде оповідь від своєї особи налаштовує нас на сприйняття теперішнього часу. Однак, художній простір пророкує майбутнє світу. Художній теперішній час не зумовлюється минулим, воно відсутнє. Спогади натора можуть перенести нас у минуле, що буде виражене подіями дводенної давності.

Подібно до роману «Каллокаїн», символ – стіни, відділяє місто від зовнішнього світу. Проте, простір у творі має встановлені географічні межі, а саме – вціліле місто Чикаго. Межі простору поза містом невідомі, та й ніхто не цікавиться тим, що за стіною, завдяки фракційній системі, яка задовольняє внутрішні потреби індивіда. Історичне минуле залишилося лише у вигляді світлофорів, назв вулиць, висохлого озера, напівзруйнованих будівель та потрісканого асфальту. Однак, на випадок якоїсь загрози створено фракцію Безстрашних, що покликані оберігати та захищати місто.

Спільна обмеженість простору у обох творах, підтверджується бажанням контролювати людську свідомість. Ефект клітки, що наявний у романі К. Боє майже непомітний у першій книзі трилогії В. Рот. Клітка в її творі, прикривається фракційною системою, що ділить суспільство, але у випадку помилкового вибору прирікає індивіда на голодне та нещасне життя.

Отже, простір та час у творах дещо відрізняється. К. Боє застосовує усі види часу, в той час, як В. Рот вдається до зображення сталого теперішнього часу, який несе у собі мотив пророкування. В книзі «Каллокаїн» минуле зображується у вигляді записок Лео Калля, а у романі із трилогії В. Рот «Дивергент. Нескорена» лише в нещодавніх спогадах.

Простір в обох творах обмежений, однак, вираження обмеженості різниться між собою. Зовнішніх загроз в романі «Дивергент. Нескорена» не виявлено, а в книзі «Каллокаїн» загроза демонструється завдяки ворогу держави.

3.2 Модель державного устрою

Класичним прикладом антиутопії вважається роман К. Бое «Каллокаїн», книга описує систему правління під назвою «Всесвітня Держава». Форма правління тоталітарна, контроль населення здійснюється завдяки стеженню, а саме: використання «поліцейського вуха», «поліцейського ока», доглядальниць та доносів з боку жителів країни. Гаджети встановлені майже повсюди, окрім ліфта, жителі «Всесвітньої Держави» настільки залякані постійним контролем з боку влади, що утримуються від будь-яких розмов у ньому, навіть в себе у квартирі їм також слід вести себе стримано, тому що доглядальниці в кінці робочого дня подають звіт, в якому повинні описати розмови господарів.

Основним принципом «Всесвітньої держави» вважається рівноправність. Головний герой описує систему де жителі незалежно від рангу мешкають в однокімнатних (для неодружених) та двокімнатних (сімейних) квартирах, їжу постачає домова кухня, гендерна ознака стирається всі носять однаковий одяг для роботи, дозвілля, військової та поліцейської служби. Лео Калль розповідає про головне бажання усіх його соратників, що бажають дослужитися до високого звання.

«Всесвітня Держава» намагається за будь-яку ціну зберегти стабільність та усталений порядок. Загрозами для такої держави є лише зовнішні вороги та люди, що не поділяють поглядів та правил встановлених в країна. Історичне минуле стерте, людей переконують в примарних досягненнях, а поліцейська та ідеологічна система управління придушує усіх інакодумців. Уявна рівноправність стирається коли перед читачем постає інстанція під назвою «Сьомий відділ Міністерства пропаганди», що має найбільш широкий вплив, лідер якого може, як допомогти так і знищити людину.

Тоталітарність держави можна прослідкувати:

- в самій назві твору: Каллокаїн – препарат, що був вдосконалений головним героєм, так звана «сироватка правди», що покликана побороти інакомисленням. За словами Лео Каля жодний злочинець не зможе заперечити свою винну, його думки стануть суспільною власністю;

- в назвах міст, де живуть її громадяни: міста досить таки однакові, різняться своїм призначенням і назвою, наприклад: міста Хіміків, Взуттєвиків та Транспортників. Варто зазначити, що події відбуваються в місті Хіміків №4;

- в принципі святкування, що виглядає як проводи солдатів: дівчата та хлопці отримують наказ про переїзд до іншого міста, де бракує робочої сили;

- в наявності наглядачів та вартових на святкуванні: їхнє завдання полягає у введенні протоколу подій та фактів свята;

- в повинності військової та поліцейської служби;

- в бажанні оберігати своїх дітей та спілкуванні із ними.

Порівнюючи книгу В. Рот «Дивергент. Нескорена» з класичним романом «Каллокаїн» К. Боє можна віднайти риси дещо іншого художнього світу. Твір описує систему державного устрою, що вважається ідеальною. Форма правління далека від демократичної, кожний хто досяг шістнадцятирічного віку має нагоду обрати найбільш привабливу їм фракцію для подальшого життя. Варто зазначити, що тоталітарність держави проявляється у фракційній системі, що контролює суспільство за допомогою сироватки. Мешканці міста вважають, що сироватка допомагає визначити їхню приналежність до однієї із п'яти фракцій, насправді її головна ціль виявлення дивергентів, чий винятковий розум – злочин.

Обираючи одну із фракцій підліток має лише два варіанта розвитку подій: перший – пристосування до обраної із комун, відповідно з головним державним гаслом: «Фракція понад усе» та другий – доля безфракційника, людини, що мешкає на окраїні міста, куди не постачається їжа та одяг, це вигнанець, якому заборонено бути частиною розвинутого суспільства, їхнє «нікчемне» буття розбавляється роботою, яку ніхто в місті не бажає робити, вони двірники, будівельники, збирачі сміття, ткачі та водії автобусів або потягів.

Авторка зазначає, що кожна із п'яти фракцій робить вагомий внесок в суспільне життя. Альтруїзм надає безкорисливих лідерів держави, в той час як, Правдолюбство – лідерів в юриспруденції; Ерудиція допомагає із вчителями та

науковцями; Злагода із вихователями та провізією, а Безстрашні захищають місто від внутрішніх та зовнішніх загроз. Всі в місті впевненні, що фракції допомагають віднаходити сенс та мету життя. Фракційний поділ суспільства подає різні типи буття мешканців міста. Альтруїсти мешкають в сірих, одноманітних будинках майже без вікон, дорога до їхнього місця проживання відсутня, адже вони допомогли покласти асфальт в інших частинах міста, де він потрібніший. Вони ще й допомагають безфракційникам, жертвуючи своєю їжею та одежею. Водночас, Ерудити мешкають в бібліотеці, великій світлій будівлі, Безстрашні в ямі, що замаскована від іншої частини міста.

Отже, відмінність державного порядку між творами полягає в різних типах побудови тоталітарного режиму. Спільною рисою в обох творах можна визначити заборону індивідуальності, в творі «Дивергент. Нескорена» - дивергенція, що виділяє людину з поміж усіх, дарує виняткові розумові здібності, а в романі «Каллокаїн» індивідуальність мислення, яке стимулює непокору державній системі. В обох творах тоталітарна держава прагне зрівняти усіх своїх мешканців. «Каллокаїн» К. Боє демонструє суспільство, де всі живуть в однакових будинках та мають один екземпляр одягу. В творі В. Рот однаковість диктується маленькими комунами, що об'єднанні державним гаслом та вагомістю їхнього внеску у суспільне життя.

3.3 Концепт страху

Роман К. Боє розкриває концепт страху за допомогою кохання та тоталітарного режиму. Авторка спочатку описує страх перед зрадою коханої. Головний персонаж вірить, що вона коханка Рісена, його боса, в книзі цей концепт доводиться до психічного розладу, він постійно шукає підтвердження своїх здогадок. Винайдена ним сироватка правди повинна допомогти йому у встановленні істини. Його страх переростає в маразм, він боїться хорошого настрою дружини та шефа, цей психічний розлад супроводжується порушенням сну, він хоче щоб дружина належала лише йому. Одного разу, страх перед зрадою поглинає його, він насильно вколює сироватку дружині, щоб довідатися істину, яка розчаровує його.

Тоталітарна держава постійно здійснює контроль над своїми мешканцями за допомогою поліції та доносів з боку домогосподарок і співробітників. Домогосподарки змінюються щотижнево, напевно для того щоб вони не змогли проникнутися будь-якими проявами співчуття чи прихильності до сім'ї, в якій працюють. Тому цілком логічно, що через таку організацію суспільного життя держави у Лео Калля з'являється страх перед нею.

Страх перед державою прослідковується в неприйнятних думки та почуття головного героя, він починає співпереживати матері, яка проводить доньку в далеке та невідоме місто. Він намагається впевнити себе, що він хороший соратник, однак, боїться, що його дружина донесе на нього через думки, які він можливо мимоволі під час сну декламує. Та й на роботі, співробітник Ріссен має досить чітку та тверду позицію щодо хибності встановленого устрою в державі, яка лякає Лео. Він боїться, що бос зможе перетягнути його на свою сторону, тому образ Ріссена стає тригером, який висвітлює внутрішню, все ще живу частину Лео Калля. Саме тому, страхи викриття його внутрішнього «я» та зради коханої змушують головного героя вдосконалити сироватку.

Книга «Дивергент. Нескорена» також містить концепт страху. Він демонструється за допомогою образу ворога, що поглинає. Страх можна приручити, подолати або використати як мотиваційну силу, він змінює власника та передається більше ніж одній людині. Весь концепт страху супроводжується фізіологічним нервовим станом: тремтінням серця, сиротами на руках, комком у горлі, тощо.

На думку автора, важливим для підлітка є страх осуду з боку батьків чи суспільства, тому головна героїня демонструє постійну боротьбу, як з першим, так і з другим страхом. В. Рот в одному фрагменті твору робить протагоніста егоїсткою, адже вона переступила через свій острах осуду з боку батьків та змінила фракцію, проте, саме у цьому фрагменті вона прагне підтримати незалежність вибору підлітка та підживляє їхнє прагнення до самовираження.

Отже, твори письменниць подають різні концепти страху, для В. Рот це звичайні страхи підлітка, а для К. Боє це острах перед режимом. Спільним для

обох романів є те, що вони прагнуть таким чином підтримати внутрішнє становлення особистості, в творі «Каллокаїн» це дорослий чоловік, а в «Дивергент. Нескорена» дівчинка-підліток. Страх веде до осмислення проблем та пошуку їх вирішення. Спочатку, Лео Каль ревний соратник держави, і тільки після усвідомлення свого страху він дозволяє своєму внутрішньому «я» вийти назовні. В той час, як залякана вихованням і осудом дівчинка Беатрис, долаючи свої страхи стає відважною героїнею, що зможе врятувати себе та оточуючих.

3.4 Концепт сироватки

Створена К. Бое «сироватка правди» втілення покори з боку одного із соратників держави – Лео Каля. Важливим для розгляду є той факт, що вона вже була винайдена іншим соратником, однак, потребувала вдосконалення. Поліпшена сироватка отримує назву «каллокаїн», що походить від прізвища Лео Калья, її дія уподібнюється до впливу алкоголю на організм людини. Вона спонукає до розкриття своїх найглибших емоцій, почуттів, бажань та думок.

Головний герой вірить, що його праця принесе користь державі. Її призначення полягає у визначенні противників держави, чиї думки, почуття та бажання перестануть належати людям. Він впевнений, що всі жителі «Всесвітньої Держави» не можуть мати власних справ, слів, вчинків та думок, все належить імперії, його препарат допоможе в виявленні та контролі інакодумців.

Цікавим є той факт, що істинне призначення сироватки для самого винахідника в зовсім іншому. Він бажає знати напевно чи не зраджує дружина (Лінда) з його начальником (Ріссеном).

В якийсь момент головний герой розуміє, що так звані «відверті зізнання» виявляють щось людське в соратниках режиму таких, як він. Його світосприйняття розширюється, Лео Каль усвідомлює, що людська істота влаштована складно, її не можна змусити мислити відповідно до бажань держави, якщо вона сама цього не бажає.

Авторка демонструє пробудження Калля, як особистості. Ми спостерігаємо трансформацію головного з лояльного соратника в чоловіка, що зіткнувся з наслідками впливу свого препарату.

Однак, завдяки сироватці та експериментам Лео Калля зображується тоталітарна держава, що містить в собі ознаки рівноправності проте з повним контролем індивідуумів. Також, сироватка допомагає провідному персонажу збагнути істинний світ навколо нього. Пишучи свого роду щоденник в полоні, Лео Каль описує «найзмістовніший час» свого життя, що змусив його переглянути свої погляди на життя.

Щодо роману В. Рот «Дивергент. Нескорена», то сироватка за твором, це речовина, яку використовують жителі міста Чикаго, для того щоб викликати в людини певного роду марення. Під час дії цієї речовини, людина не розрізняє ірреальність від реальності, її призначення полягає в виявленні схильності індивіда, задля потреб держави. Якщо в особи наприклад, знаходять схильність до ерудиції їй рекомендують змінити фракцію, цей перехід може принести місту нового хорошого науковця або вчителя, що буде працювати на благо держави.

Використовують сироватку лише у двох випадках: 1) під час тестування, що продемонструє схильність до однієї із фракцій та 2) тестування в обраній фракції, що завершить процес переходу. В цьому випадку вона містить чіп, який проектує думки складача тесту. Цікавим є той факт, що сироватка спочатку демонструється у вигляді напою, а згодом вона вдосконалюється та вводиться за допомогою шприца.

Видіння, що викликані сироваткою різняться: на першому етапі тестування, вони однакові для усіх, людині пропонується зробити вибір між шматком сиру і ножем. Такого роду завдання допоможе визначити фракційну приналежність: сир – Дружелюбність, а ніж – Безстрашність. На другому етапі, видіння демонструють страхи, як підсвідомі так і явні, наприклад: головна героїня бореться із зграєю птахів, що символізують страх перед осудом з боку фракції Альтруїзму. Цей тест зіштовхує випробуваного з його страхами, яким він повинен протистояти.

Важливим є те, що сироватка використовується, як засіб контролю свідомості однієї з фракцій. Вона містить чіп, що передає команди із комп'ютера прямо в мозок людини, змушуючи її робити аморальні дії. Цей вид сироватки був винайдений представницею Ерудитів – Джанін, що прагне захопити владу. Вона основний антагоніст твору, що використовує сироватку та представників фракції Безстрашних, у своїх корисних цілях.

Дивергенція у творі, це антидот проти сироватки. Симуляція не впливає на дивергента, головна героїня вдало проходить тестування через розуміння, що все навколо неї нереальне. Особи, що містять цей так званий ген – небезпечні для держави.

Отже, схожість двох романів полягає в сироватці, що створена на благо держави. В одному і в другому творі, це благо знищує тих представників, котрим властиве інакомислення. В романі В. Рот сироватка – це вдосконалена антагоністом формула, що повинна допомогти захопити владу та знищити дивергентів. В свою чергу, К. Боє надає право вдосконалювати сироватку не антагоністу, а звичайному соратнику, що проводячи досліди засумнівається в правильності своїх дій. Можна сказати, що рідина у творі В. Рот теж містить у собі елемент «сироватки правди» адже, вона допомагає визначити істину фракцію до якої належить людина, демонструє справжні страхи та допомагає знайти дивергентів, що вважаються небезпечними через їхні здібності.

3.5 Жіноче письмо

К. Боє пише свій твір «Каллокаїн» під впливом таких книг, як: «Ми» Є. Замятін та «Чудовий новий світ» О. Гакслі, а також комуністичного режиму СРСР та нацистської Німеччини. Вона робить дещо помітні зміни в побудові композиції класичної антиутопії. Суспільні відносини та державна діяльність у тоталітарній державі не описані. Вона подає систему нагляду за мешканцями країни, їхні обов'язки та стиль життя. Яскравих представників незадоволених похмурою дійсністю, що можуть створити опозицію немає, проте, ходять плітки, що вони все ж таки існують, збираються в таємних місцях та проводять певний обряд із ножем, що є символом довіри.

Подібно до класичних творів того часу роль антагоніста надається тоталітарній державі, режим якої, сам по собі стимулює зародження інакодумства в мешканцях. Устрій такої держави підсилюється страхом та дискусією головного героя.

Протагоніст – чоловік, на ім'я Лео Калль. Він звичайно не герой, який поведе за собою юрбу однодумців, проте, він веде внутрішню боротьбу, що на думку письменниці є набагато важчою, адже у добропорядного соратника не повинно бути почуття жалості, співчуття та кохання. Для того, щоб змінити погляди на життя в тоталітарному режимі К. Боє вдається до введення різних стимулів: 1) стійка опозиційну позицію щодо системи державного устрою, співробітника головного героя. Ріссен подає свою думку в спокійній та дискусійній манері, що в подальшому допомагає Лео віднайти у собі залишки людяності. (Протагоніст у творі є співучасником погіршення режиму. Він вдосконалює сироватку, що допомагає у виявленні інакодумців); 2) дружина Лео Калля. Авторка акцентує увагу на основному завданні сім'ї. Подружній обов'язок згідно тоталітарного режиму, описаного у творі – надання державі якомога більшої кількості дітей, які в майбутньому стануть вірними соратниками «Всесвітньої Держави». Кохання річ не потрібна, воно штовхає особистість на необдумані вчинки. Однак, таку сувору настанову К. Боє руйнує простою ревністю. Головний герой бачить в своїй дружині не просто соратницю режиму, а жінку, котру не бажає ділити із іншим.

Варто зазначити, що жінка відіграє значну роль у породженні інакодумства головного героя книги, наприклад в одному із фрагментів Лео пригадує жінку, яка була надзвичайно вірна своєму чоловікові, вона не донесла на нього, самопожертвувала собою заради коханого. Таким чином, авторка демонструє силу кохання та вірності над режимом.

Відповідно до зразків класичної антиутопії устрій в країні строго регламентований, наприклад: їжа в країні готується на харчовій фабриці (можна припустити, що вона одноманітна та прісна), одяг у всіх однаковий, пісні лише у вигляді воєнного маршу, кожний повинен працювати на тому місці, яке було

обрано для нього державою, а після роботи абсолютно всі несуть військову службу.

Роман В. Рот «Дивергент. Нескорена» - дистопія, що ввібрала у себе жахливі наслідки сьогодення та минулого століття. Вона має ряд відмінних ознак в порівнянні із класичною антиутопією.

Звичайно, спільною ознакою є система тоталітарного устрою держави. Письменниця описує місто-державу із фракційною системою. Держава – розвалини міста Чикаго, оточеного стіною. На відмінну, від канонічних антиутопічних творів, зовнішнього ворога у держави не існує. Люди, що мешкають в середині міста не знають, що там за його межами.

Фракційна система складається із п'яти фракцій, які допомагають, кожному із жителів робити рівносильний внесок у суспільне життя міста. Кожна із фракцій має свого лідера, що входить в головний парламент країни. Така система управління дещо послаблює жорстоке зображення апокаліптичного світу. Однак, авторка роману вимальовує недоліки в такому фракційному світі. Верхівку влади посідає фракція, що готова на самопожертву задля блага інших, однак, з таким рішенням не всі погоджуються, тому одна із «зарозумілих» фракцій прагне заволодіти владою за допомогою сироватки.

В романі В. Рот сироватка - важлива складова державного устрою. Спочатку вона використовується в мирних цілях (допомагає визначати схильності підлітків до однієї із фракцій та сприяє подоланню страхів), однак, в руках антагоніста вона вдосконалюється та змінює своє призначення (завдяки чіпу в її складі, що допомагає контролювати свідомість індивіда). На відмінну від класичних представників жанру В. Рот зображує антагоніста у творі в образі розумної та амбіційної жінки, лідерки Ерудитів – Джанін.

Також, дівчинці-підлітку відається роль протагоніста, таким чином, авторка намагається привернути увагу молоді, якій вдасться щось змінити. В творі піднімаються питання важливі для кожного тінейджера: перша закоханість, потреба в друзях, самоідентифікація та самостановлення, як особистості.

Отже, жіноче письмо дещо змінилося з плином часу. Якщо раніше жінка прагнула передати важку реальність тоталітарного режиму через внутрішню боротьбу із ним, то на сьогодні, антиутопія намагається зобразити наслідки минулих війн, катастроф та природних лих через призму підліткового сприйняття.

Обидва романи – соціально-критичні. Схожість зумовлюється жанром в якому вони написані. В обох творах міститься концепти сироватки та страху, які змінюють життя героїв та модель держави, що складається із рівноправності і стабільності.

Висновки до розділу III

В розділі III було встановлено основні відмінності між класичним та сучасним антиутопічним романом. Для розгляду виділено форму наративу, державного устрою, концепт сироватки і страху, та роль жінки у творах.

Досліджено, що простір дещо різниться у творах. Авторка класичної форми антиутопії змальовує обмежений простір, де існує зовнішня загроза державі. В. Рот у творі не створює зовнішньої загрози, вона перетворює її на внутрішню, руйнуючи при цьому на перший погляд ідеальну фракційну систему.

Встановлено, що в обох творах існує певна відмінні у побудові та підтриманні державного порядку. К. Боє описує тоталітарний режим, що контролює своїх мешканців за допомогою доносів та поліцейського устаткування. Роман сучасного представника жанру описує контроль, що здійснюється завдяки фракційній системі, ціллю якої є добробут містян.

З'ясовано, яким чином відбувається зрівняння мешканців у творах. «Каллокаїн» зображує суспільство, що має однаковий одяг, обов'язки та живе в ідентичних квартирах. «Дивергент. Нескорена» демонструє суспільство, в якому фракція диктує спосіб життя та самовираження. Основною відмінністю є помітна різниця між представниками тієї чи іншої фракції, однак це змальовує дещо слабшу форму тоталітарного режиму.

Було досліджено концепт страху, що виражається у творах по різному. В. Рот описує страхи підлітка перед осудом або небезпекою. К. Боє описує страх

викриття владою істинних думок головного героя (оскільки, твір «Каллокаїн» зображує не замаскований тоталітарний устрій держави) та втрати коханої.

Встановлено, що концепт сироватки в обох творах допомагає державному органу влади здійснювати контроль над населенням. В класичному творі сироватка синтезується головним героєм та допомагає в усвідомленні самого себе. В сучасному романі, вона розробляється антагоністом, як спосіб виявлення інакодумців та контролю однієї із фракцій.

При порівняльному аналізі було виявлено деякі відмінності, щодо зображення антиутопічного світу. Жіноче письмо змінилося, воно обрало на роль протагоніста та антагоніста особу жіночої статті, зберігши основну функцію жінки – материнство. Класичний роман лише вдається до збереження архетипного образу матері, протагоністом в якому виступає чоловік.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження ми дійшли наступних висновків щодо концептуалізації художнього простору сучасної антиутопії на прикладі роману Вероніки Рот «Дивергент. Нескорена».

Досліджено, що антиутопія остаточно формується в ХХ столітті, її основні риси та функції протиставляються утопії, в основі якої – зображення ідеального суспільства.

Вітчизняні та зарубіжні вчені-літературознавці, досліджуючи жанр, виокремлюють майбутнє людства, його соціальне, економічне та морально-етичне життя.

Антиутопія бере до уваги минуле та сьогодення при прогнозуванні майбутнього, вона завжди містить у собі поставлену проблему облаштування суспільства, його розвитку та контролю. Низка суперечностей у романах жанру подається з точки зору протагоніста, який описує повну картину подій.

Урбанізація, розвиток технологічного процесу, війни та природні катаклізми - основні чинники змін, що слугують ґрунтом для прогнозування «поганого» місця в майбутньому. Описаний письменниками світ, завжди містить у собі риси тоталітарного режиму, що контролює громадян у межах своєї системи.

Під час дослідження ми виокремили способи й принципи моделювання художнього простору жанру. Сучасна антиутопія змінюється, роль протагоніста в класичних романах виконує чоловік, а у новій інтерпретації жанру ця роль відведена дівчині-підлітку. Антагоніст у творах лише внутрішній, зовнішнього ворога не існує, зберігається тоталітарний устрій держави та прагнення головного героя здолати усталений режим.

Розглядаючи основні прийоми сучасної антиутопії, ми виявили, що письменники усвідомлюють можливе оновлення світу лише після катастрофи. Цим пояснюється той руйнівний пафос та псевдокарнавал, що використовуються у творах. Також, жанр вдається до використання комічних засобів, таких як: іронія, сатира та пародія.

Основна увага в роботі була спрямована на дослідження роману «Дивергент. Нескорена» В. Рот. Було визначено основні складники концептуалізації художнього простору роману, а саме: 1) характеристика художнього концепту як засобу конструювання індивідуально-авторського світобачення; 2) розгортання сюжетно-композиційної складової книги; 3) розкриття засобів характеротворення персонажів.

Встановлено, що проблема колективного й особистого відображається у слові «нескорена». В. Рот у назві своєї книги вказує на перебіг подій, що відбуваються в ній. Зміна усталеного принципу життя допомагає внутрішньому розвитку підлітка.

Під час дослідження було виявлено концепт страху, що є невід'ємною складовою твору, адже він допомагає протагоністу, робить із маленького заляканого персонажу готового до боротьби індивіда. Страх супроводжує протагоніста протягом усього роману, він виражається у вигляді концептуальної та онтологічної метафори.

Також, було встановлено тип наратора, хронотоп та засоби характеротворення, що допомогли письменниці збудувати унікальний фракційний світ на руїнах минулого, що безпосередньо відрізняє сучасну антиутопію від класичної.

Для зіставного аналізу класичної та сучасної антиутопії було використано романи К. Боє «Каллокаїн» та В. Рот «Дивергент. Нескорена», що допомогли виокремити основні відмінності між антиутопіями різних століть. Було порівняно державний устрій та концепт «сироватки правди» й страху. Відмінності у творах пояснюються різними проблемами суспільства, що вплинули на жіноче письмо. К. Боє описує актуальні проблеми ХХ ст., а В. Рот подає антиутопічний світ з точки зору сучасної людини.

Наше дослідження підкреслює своєрідність сучасного антиутопічного роману В. Рот, цільовою аудиторією якого вважаються підлітки. Матеріал роботи можна використовувати при проведенні позакласних уроків. Також, дослідження стане корисним для таких дисциплін, як філософія та психологія.

Антиутопічний світ описаний авторкою буде своєрідний простір, що покликаний допомогти майбутнім поколінням.

Дослідження шляхів та способів реалізації ідей письменниці допомогло виявити нові ознаки жанру та їх втілення у творі. З'ясовано, що роман «Дивергент. Нескорена» В. Рот містить концепт страху, який, з одного боку, є природним для кожної людини, а з другого, це – провідний чинник, що спонукає протагоніста до дій. Також, авторка використовує фракційну систему державного устрою, завдяки якій розкриваються проблеми апокаліптичного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран Г. Утопія і антиутопія як жанр / Г. Баран // Слово і час. – 1997. – №7. – С. 47.
2. Бахтин М. Естетика словесного творчества / М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – С. 177.
3. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М.: Худ. лит., 1971. – С. 504.
4. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // М. Бахтин. – М.: Искусство, 1975. – С. 392-394.
5. Бернадська Н. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві / Н. Бернадська // Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – С. 36.
6. Боє К. «Каллокаїн» / К. Боє ; [пер. з шведської О.Король]. – К.: Видавництво Жупанського, 2016. – 184 с.
7. Боровець Т. Особливості розвитку антиутопії в радянській літературі в період тоталітарного режиму / Т. Боровець // Філологічні трактати. – С.: СумДУ ; Х.: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Т. 1. – № 3-4. – С. 22-27.
8. Бредбері Р. «451 градус по Фаренгейту» / Р. Бредбері ; [пер. з англійської Є.Крижевич]. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 208 с.
9. Бушанський В. Утопії в антиутопії в європейській культурі / В. Бушанський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – № 4 (90). – С. 95-96.
10. Воробйова О. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. Воробйова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2011. – №14. – С. 53-54.
11. Герман Н. Роман-антиутопія у слов'янських літературах 1920-х років (твори Є. Замятіна, В. Винниченка, С. Віткевича) / Н. Герман // Польські

- студії. – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2010. – № 2-3. – С. 179-182.
12. Гетман Ю. К вопросу изучения романа-антиутопии на современном этапе [Електронний ресурс] / Ю. Гетман // Українська мова і література. – 2016. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/fil/12dec2016/1.pdf>.
13. Губа Л. Художній концепт як репрезентант поетичної мовної свідомості / Л. Губа // Молодий вчений. – Х.: Гельветика, 2018. – Вип. № 55. – С. 616-619.
14. Дашко Е. Жанр антиутопии в английской литературе первой половины XX века: рекомендации по изучению темы в ВУЗе / Е. Дашко // Культура народов Причерноморья. – С.: Межвузовский центр «Крым», – 2004. – № 56. – Т. 2. – С. 43-47.
15. Дудніков М. Проблема жанру в літературознавстві / М. Дудніков // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – № 29. – Ч. 1. – С. 170-171.
16. Есин А. Принципи и прийоми аналізу літературного твору: учбова допомога / А. Есин. – М.: Флинта, Наука, 2000. – С. 90.
17. Жаданов Ю. Дистопия второй половины XX века: гендерная революция жанра / Ю. Жаданов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Х.: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – № 62. – С. 142-146.
18. Извекова И. Антиутопия: перспективы развития и трансформации жанра в современной литературе / И. Извекова // Славистика XX. – Б.: Белградский ун-т., – 2016. – С. 560.
19. Іконнікова М. Антиутопічний дискурс в оцінці літературознавства XX століття / М. Іконнікова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007 – № 33 – С. 142-145.
20. Іконнікова М. Епітет у структурі тоталітарного дискурсу (на прикладі роману-антиутопії XX ст.) / М. Іконнікова // Наукові праці Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – К.-П.: Книги-XXI, 2011. – № 27– С. 101-102.

21. Іконнікова М. Особливості індивідуального стилю в різних видах дискурсу (на матеріалі творів Д. Оруелла) / М. Іконнікова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 1-3.
22. Іленьків Г. Літературна антиутопія як форма відображення політичної дійсності / Г. Іленьків // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – №7. – С. 364-372.
23. Костенкова В. Антиутопия начала XXI века в динамике жанровых трансформаций: дис. канд. філ. наук / В. Костенкова – К. : Кубанский государственный университет, 2019. – С. 37-39.
24. Кулікова І. Актуальні проблеми літературознавчої термінології / І. Кулікова. – Р.: Науковий збірник, 2017. – №32 – С.15.
25. Кушнірова Т. Романні обрії російської літератури першої третини ХХ століття: монографія / Т. Кушнірова. – П.: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2012. – С. 236.
26. Лавринович Л. Время в антиутопическом дискурсе (на материале украинской и русской прозы конца ХХ – начала XXI веков) / Л. Лавринович // Литературоведение на современном этапе: Теория. История литературы. Творческие индивидуальности. – Тамбов; Елец: Елецкий гос. ун-т им. И. А. Бунина, 2014. – № 2, – С. 471.
27. Лазарева М. Екотопія: філософський аналіз альтернативного устрою суспільства / М. Л. Лазарева // Актуальні проблеми філософії та соціології. – О.: Одес. юрид. акад., 2017. – №17 – С. 71-74.
28. Лазаренко О. Русская литературная антиутопия 1900-х - первой половины 1930-х годов: дис. канд. філ. наук / О. Лазаренко – В., 1997. – С. 245.
29. Лакофф Дж. Метафори, которими мы живем / Дж.Лакофф, М.Джонсон ; [пер. с англ. А.Н. Баранова]. – М.: Наука, 2004. – С. 209-214.

- 30.Ланин Б. Анатомия литературной антиутопии [Электронный ресурс] / Б. Ланин // Общественные науки и современность. – М.: Наука, 1993. – № 5. Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/120/386/1217/017_LANIN.pdf
- 31.Ланин Б. Литературная антиутопия XX века / Б. А. Ланин. – М.: РАО, 1992. – С. 77-76.
- 32.Лейдерман Н. Движение времени и законы жанра : жанровые закономерности развития советской прозы в 60–70–е годы / Н. Лейдерман. – С.: Серд.- Урал. кн. Изд, 1982. – С. 115.
- 33.Липков А. Проблемы художественного воздействия: принцип аттракциона / А. Липков. М.: Наука, 1990. – С. 15.
- 34.Любимова А. Время и пространство антиутопии / А. Любимова // Проблемы метода и поэтики в зарубежной литературе XIX-XX вв. П.: Изд-во ПГУ, 1993. – С. 40.
- 35.Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер. М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
- 36.Окорокова В. Утопія як елемент суспільної свідомості перехідного часу: дис. канд. філ. наук / В. Окорокова. О.: Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського, 2010 . – С. 11.
- 37.Оруел Дж. «1984» / Дж. Оруел ; [пер. з англійської В.Шовкун]. К.: Видавництво Жупанського, 2015. – 312 с.
- 38.Оруел Дж. «Колгосп тварин» / пер. з англійської І.Чернятинський, Ю.Шевчук, О.Товстенко. К.: Видавництво Жупанського, 2015. – 120 с.
- 39.Пархоменко І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві / І. Пархоменко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – №62. – С.2-4.
- 40.Полигач І. Становлення та генетичні аспекти жанру антиутопії / І. Полигач // Література та культура Полісся. Н.: НДУ ім. М. Гоголя, 2016 – № 82 – С. 162.
- 41.Рот В. «Дивергент. Нескорена» / В. Рот ; [пер. з англ. Н. Вишневіська]. – К.: КМ-БУКС, 2011. – С. 384.

42. Сабат Г. Модель майбутнього в «Чудовому новому світі» Олдоса Гакслі та світових антиутопіях / Г. Сабат // Молодь і ринок. – Д.: Держ. пед. ун-т ім. І. Франка, 2015. – №11 (130). – С. 20-24.
43. Сабат Г. У лабіринтах утопії й антиутопії / Г. Сабат. – Д.: Коло, 2002. – С. 157.
44. Соловйова А. Антиутопія як символічна модель суспільства тотальної деперсоналізації / А. Соловйова // Наукові праці. – С.: Політологія, 2011. – №150. – С. 57-58; С. 196
45. Стоянова І. Антиутопія як об'єкт міждисциплінарного дослідження / І. Стоянова // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – К.: Нац. авіац. ун-т, 2016. – № 34. – С.136-145.
46. Федух І. Жанр антиутопії у постмодерністичному дискурсі / І. Федух // Вісник: Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Х.: ФОП Бідюк Є.І., 2015. – № 9 – С. 90-182.
47. Хороб С. Жанрові особливості української фантастики кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис. канд. філ. наук / С. Хороб. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2017. – С. 35.
48. Чаликова В. Утопія и свобода / В. Чаликова. – М.: Весть-ВИМО, 1994. – С.184.
49. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.: монографія / Т. Шевченко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – С.28.
50. Шишкина С. К вопросу об особенностях литературных жанров социальной прогностики: утопия – антиутопия – научная фантастика. Век ХХІ / С. Шишкина // Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета. – И.: Ивановский гос. хим.-технолог. ун-т, 2012. – № 5. – С. 23-30.
51. Шишкина С. Литературная антиутопия: К вопросу о границах жанра [Електронний ресурс] / С. Шишкина // Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета. –

- И.: ИВАНОВСКИЙ ГОС. ХИМ.-ТЕХНОЛОГ. УН-Т, 2012. Режим доступа: <http://www.isuct.ru/e-publ/vgf/sites/ru.e-publ.vgf/files/2012/vgf-2012>
- 52.Юрьева Л. Русская антиутопия в контексте мировой литературы / О. Юрьева. – М.: Наука, 2005. – С. 320.
- 53.Baldwin M. The Evolution of Dystopian Literature / Mary Baldwin // Ramapo College of New Jersey. Режим доступа: <https://www.ramapo.edu/honors/files/2019/08/Baldwin-Senior-Project.pdf>
- 54.Basu B., Broad K., Hintz C. Contemporary Dystopian Fiction for Young Adults: Brave New Teenagers / B. Basu, K. Broad, C. Hintz // Children's literature and culture. – R., 2013. – С. 57.
- 55.Booker M. Keith. Dystopian Literature: A Theory and Research Guide / M. Keith Booker. – L.: Greenwood Press, 1994. – С.21.
- 56.Booker M. Keith. The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism / M. Keith Booker. – L.: Greenwood Press, 1994. – С. 27.
- 57.Callenbach E. Ecotopia : the notebooks and reports of William Weston / E. Callenbach. – G.:Banyan Tree Books, 2004. – С. 172.
- 58.Freud S. Civilization and its Discontents, in The Standard Edition of the Complete Psychological Works / S. Freud. – L.: The Hogarth Press, 1927. – С. 57-59.
- 59.Gadowski R. “Critical Dystopia for Young People: The Freedom Meme in American Young Adult Dystopian Science Fiction” / R. Gadowski. – C.: Cambridge Scholars Publishing, 2014. – С. 62.
- 60.Gottlieb E. Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial / E. Gottlieb. – L.: McGill-Queen’s University Press, 2001. – С. 97.
- 61.Gruenwald O. "The Dystopian Imagination: The Challenge of Techno- Utopia" / O. Gruenwald // Journal of Interdisciplinary Studies, 2013. – С. 6.
- 62.Little, J. Feminist Philosophy and Science Fiction: Utopias and Dystopias / J. Little. – NY: Prometheus Books, 2007. – С.72-73.
- 63.Voigts E., Boller A. “Young Adult Dystopia: Suzanne Collins’ The Hunger Games Trilogy / E. Voigts, A. Boller. – G.: WVT, 2015. – С. 85-86.

64. Voigts-Virchow E., Boller A. Dystopia, Science Fiction, Post-Apocalypse: Classics – New Tendencies – Model Interpretations / E. Voigts-Virchow, A. Boller. – G.: WVT, 2015. – C.35.
65. Vukadinovic J. Role of Women in Utopian and Dystopian Novels / J. Vukadinovic. – M.: GRIN, 2009. – C. 25.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Антиутопія в світовій літературі. Урок позакласного читання

Події минулого століття та сьогодення вплинули на антиутопію. Сучасний жанр абсорбував в себе різного роду події та виокремив майбутнє з постапокаліптичної точки зору. Існує думка, що сучасне прочитання жанру не буде мати такого успіху, як його класичні аналоги. Якщо класична антиутопія змальовує життя в тоталітарному соціумі очима дорослої людини, то сучасний варіант твору дещо інший. Письменники вірять, що ще є шанс змінити майбутнє через постапокаліптичний світ, вони звертаються до підлітків, які шукають себе в соціумі, світобачення яких досить таки різняться, тінейджери більше переймаються питання екології, глобалізації та самоствердження.

Сучасні дослідники вважають, що актуальність жанру утримується лише кінематографічними адаптаціями книг. Дійсно, в сучасних романах з'явилися елементи екшену та трилеру, що робить їх більш цікавими та простішими для екранізацій. Дж. Дешнер, В. Рот та С. Коллінз вдаються до використання вище зазначених елементів задля підняття актуальності своїх романів серед молоді. Варто зазначити, що бажання відповідати сучасним смакам молоді стимулює письменників створювати трилогії та приквели.

В. Рот обирає головним персонажем твору дівчину-підлітка. Трансформування Беатрис на відважну Тріс, яка проходить через випробування та стає стійкою особистістю, змальовує життєвий шлях підлітка.

Через образ Беатрис авторка передає знайомі шістнадцятилітнім дівчаткам проблеми як-от: невпевненість в собі, пошук схожих за інтересами однолітків, протиріччя із батьками, важкість вибору, розгубленість тощо.

Образ Тріс зображує етап булінгу, що також присутній в житті підлітка. Головна героїня стикається із втратами, зрадами, відчуває велику кількість фізичного болю, але бореться далі. В. Рот не перетворює важкий період в суцільну чорну смугу, вона додає ще й білі смужки, тому Тріс набуває якостей лідера, вона знаходить вірних друзів та кохання.

Авторка не лише прагне зобразити жахливий світ майбутнього. Образ Беатрис-Тріс покликаний підтримати та надихнути підлітків. Вони з легкістю зможуть поставити себе на місце головної героїні.

Актуальність обраного роману для уроку позакласного читання зумовлена гостро-соціальними темами, що порушуються в творі:

- технології проти людини;
- пошук ідентичності;
- стосунки в родині;
- дружба;
- перше кохання;
- вірність;
- булінг;
- осмислення щастя та нещастя.

Тема: Сучасна антиутопія «Дивергент. Нескорена»: зв'язок із соціально-історичною ситуацією попередньої доби. Поетика жанру антиутопії письменниці В.Рот (світобудова, символи).

Мета: поглибити знання про особливості розвитку літературного жанру в сучасну добу; розвинути *уміння вчитися*: навички пізнавальної діяльності та критичного мислення; *комунікативні*: навички спілкування в колективі й толерантне ставлення до думок та почуттів оточуючих; *інформаційні*: уміння визначати роль деталі в тексті; навички роботи з книгою; *загальнокультурні*: прагнення літературної освіти; естетичний смак;

Тип уроку: здобуття нових знань і формування вмій та навичок аналізу тексту.

Обладнання: книга В. Рот «Дивергент. Нескорена», мультимедійна дошка.

План уроку

I.ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

Вчитель: на урок позакласного читання було обрано книгу В. Рот «Дивергент. Нескорена». Роман перенесе нас до постапокаліптичного світу. Ми з вами спробуємо встановити особливості його світобудови та віднайдемо приховані символи.

II. АКУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ

1. Бесіда

- Пригадаймо визначення терміну антиутопія та утопія. Чим вони різняться між собою?
- Назвіть основні ознаки жанру.
- Назвіть письменників антиутопістів, що вам відомі.
- Пригадаймо твір Дж. Оруела «1984», чому саме цей твір відносять до жанру антиутопії?

2. Усне словесне малювання

Вчитель: на урок вам слід було прочитати книгу В. Рот «Дивергент. Нескорена». Розкажіть будь ласка:

(На слайдах з'являються фотокадри сучасного міста Чикаго.)

➤ Яким ви уявляєте зруйноване місто Чикаго, відповідно до тексту який був вами прочитаний.

➤ Чи змогли ви уявити зовнішність головної героїні?

III. ОГОЛОШЕННЯ МЕТИ УРОКУ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вчитель: метою нашого уроку є: поглиблення знань про сучасну антиутопію, вдосконалення навичок пізнавальної діяльності, критичного мислення, спілкування, толерантного ставлення до думки інших, а також визначення ролі деталей в тексті.

Завдяки книзі В. Рот ми перенесемось у майбутнє, станемо разом із Беатрис перед вибором, зрозуміємо важливість правильного вибору, стикнемось із булінгом, що присутній у житті підлітків та оцінимо самопожертву головної героїні.

IV. РОБОТА НАД ТЕМОЮ УРОКУ

Вчитель: Вероніка Рот – американська письменниця-фантастка, що стала відома завдяки своєму роману-антиутопії «Дивергент. Нескорена», який став бестселером 2011 року, отримав перемогу у конкурсі “2011’s Goodreads Choice Awards”, посів перше місце у рейтингу “Teens’ Top Ten Vote” та був екранізованим студією Summit Entertainment у 2014 році.

1. Аналітична робота

Дайте відповіді на запитання:

- З чого починається розповідь у книзі?
- Назвіть ім'я головної героїні?
- Розкажіть стисло сюжет роману «Дивергент. Нескорена».
- Назвіть ім'я головного протагоніста твору (антигероя).
- Які основні моменти із сюжетної лінії твору можна виділити?

Отже, ми з вами можемо поділити сюжетну лінію на три умовні частини:

I – вступна (Беатрис – головна героїня знайомить нас із світом та фракцією в якій мешкає, проходить тестування, де вона дізнається про свою особливість. У цій же частині вона дискутує сама із собою щодо вибору її майбутньої фракції.)

II – центральна (Беатрис змінюється на Тріс – сміливу дівчину, що не боїться діяти. В цій частині вона дізнається більше про дивергентів, знаходить друзів, ворогів та кохання. Бореться із своїми страхами.)

III – заключна (Тріс дізнається про план Джанін. Бореться проти контрольованих відважних, втрачає матір та батька, визволяє коханого від впливу влади сироватки і рятує невинних альтруїстів).

Давайте намалюємо схему відповідно до визначених частини:

Дайте відповіді на питання:

- Скільки фракцій є у державі?
- Яка фракція є керівною у державі?
- Хто забезпечує охорону міста?

- Хто відповідає за правосуддя?
  - Яка з фракцій жертвує своєю провізією на благо безфракційників?
  - Хто такі безфракційники?
  - Яка із фракцій розробляє сироватки?
2. Складання таблиці.

Вам потрібно заповнити пропуски в таблиці. В першому випадку потрібно просто за характеристиками визначити фракцію, в іншому - навпаки схарактеризувати названу фракцію.

ФРАКЦІЯ	ХАРАКТЕРИСТИКА
АЛЬТРУЇСТИ	
ЕРУДИТИ	Постійно щось вивчають, знають усе та прагнуть лише розумового розвитку.
БЕЗСТРАШНІ	Сміливі, відважні воїни міста, мешкають в «ямі».
ПРАВДОЛЮБИ	
ЗЛАГОДА	Добрі і мирні, вирощують їжу для усіх фракцій

Оскільки, ми вже визначали основні композиційні моменти у творі давайте ближче розглянемо героїв.

Встановіть відповідність між героями твору та їхнім призначенням.

Чотири	лідер Альтруїстів
Ерик	татуювальниця в фракції Безстрашних
Маркус	інструктор неофітів-безстрашних
Джанін	подруга із фракції правдолюбів
Лорен	лідер Безстрашних
Христина	друг із фракції правдолюбів
Ал	друг із фракції ерудитів

Вілл

лідер Ерудитів

Торі

інструктор неофітів

3. Символи у творі.

Пригадаємо визначення поняття *символ* – ... (алегоричний образ, що базується на спільності предметів або явищ життя, у ньому виражається система відповідностей між різними сторонами дійсності, наприклад: світ природи – життя людини, суспільство – особистість, реальне – ірреальне, земне – небесне і так далі).

Отже, які символи ми можемо віднайти у творі:

▪ *Татування:*

Яструб – символізує сонце та страх темряви який поборолла Торі;

Три птахи – символізує сім'ю: матір, батька та брата, яких головній героїні довелось покинути.

▪ *Символи фракцій:*

Скло – символ правдолюбів, що відповідають за правосуддя;

Сіре каміння – альтруїзм, віддзеркалення їхнього простого сірого одягу;

Вода – ерудити, також віддзеркалення їхнього одягу, в якому переважає синій колір;

Земля – на якій проходить все життя дружелюбних, вона ж забезпечує не лише їх а й всіх інших харчами;

Жар – вдача та хоробрість безстрашних.

V. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

➤ Де у творі можна простежити риси булінгу ? В яких моментах він проявляється?

➤ Які персонажі допомагають здійснювати пропаганду у творі ?

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ.

1. Рефлексія «Акрослово»

D – daring (сміливий)

I – independent (незалежний)

V – vivacious (живий)

E – earnest (щирий)

R – rational (раціональний)

G – generous (великодушний)

E – erudite (розумний)

N – noble (благородний)

T – thorough (добросовісний)

Отже, слово “divergent” складається із людських чеснот, що роблять свого власника лідером, за яким прослідує юрба.

Роман розповідає про постапокаліптичне місто Чикаго, в якому люди намагаються створити ідеальне суспільство. Щоб побороти свої пороки, вони створюють 5 фракцій: Ерудити, Альтруїсти, Безстрашні, Злагода та Правдолюби. Головна героїня «інакша», вона – уособлення не однієї фракції а кількох водночас, що лякає представників фракції Ерудитів. Беатрис змінюється, як зовні та внутрішньо, що демонструє зростання особистість. Всі випробування, які вона долає, лише загартовують. Тріс знаходить однодумців, друзів та кохання, що допомагають у боротьбі.

Таким чином, сучасна антиутопія відрізняється від класичної своєю спрямованістю до тінейджерів. Змальовуючи постапокаліптичний світ авторка не забуває про – антагоніста, в його обличчі В. Рот піднімає буденні питання, що все ще будуть актуальними в майбутньому.

SUMMARY

The presented thesis investigated the basic principles of modelling contemporary dystopia based on novel "Divergent" written by Veronica Roth.

The classical dystopia made the powerful means of objectifying the fantastic worldview as an image of quazi-reality. The research focused on stylistic and conceptual specificities and methods of modeling dystopian world in "Divergent" V. Roth.

The research is based on the classical texts of the XXth centuries novels, including "We" by E. Zamiatin, "Brave New World" by A. Huxley, "1984" and "Animal Farm" by G. Orwell and "Fahrenheit 451" by R. Bradbury which helped to understand the most important peculiarities of the dystopian world. The genre and stylistic specificity of dystopia realized in a literary text that creates a totalitarian world image. Dystopia always tries to portray a bad place in which life is impossible because of the state system, which wants to bend an individual.

It is established that classic dystopia had the following features: - state which is closed from the entire world; - events that take place in the future; - technological progress; - first-person narrative; - development of the narrator as a person; - searching for like-minded people; - the line of love.

Besides, it's discovered that dystopia genre has different types such as: dystopia, cacotopy, ecotopy, practopia and achrony.

It was investigated that the XXIth century is considered to be a new era of dystopian literature. The genre highlighting a society that has undergone groundbreaking changes. Modern dystopia was influenced by two world wars, communism, industrialization, catastrophes, terrorist attacks, urbanization and other factors. The changes of the genre were reflected in the works of modern writers such as: V. Roth, J. Dashner, S. Collins and L. Oliver.

The main difference between classical dystopia and modern is the role of the protagonist. First of all, it's a girl who fights with the regime, overcomes difficulties, saves herself and others, varies in both physical and mental abilities. Such teenage hero girls are in the novels by S. Collins and V. Roth.

Furthermore, the main features of V. Roth's individual style were investigated. The author used the following techniques: objective and subjective depiction of reality; psychological concept of fear, expression which is expressed throughout two metaphors. Conceptual metaphor presented fear as an intuitive feeling that's familiar to everyone, it'd be overcome or obey. The author increased fear that gave him the opportunity to expand and change the owner with the help of serum. The ontological metaphor demonstrated by the physical processes of the human body.

The main character's fears realistic and symbolic in the text. V. Roth chose the concept of fear or pseudo-carnival concept to demonstrate the growth of personality. Firstly, fear absorb protagonist, then she must fight with it and wins; fear – motivator for an action, an integral part of the hero.

In the process of investigation, we established the method of characterization. The protagonist expressed due to emotional (fear, freedom, choice) and social (justice, compassion) motives. The author changed the narrator externally and internally according to the factional system in which she falls.

Moreover, the main differences between classical and modern dystopia identified in V. Roth and K. Boye's novels. The form of the story, the state system, the concept of serum and fear, and the role of women in the works were highlighted for the research.

Investigation helped to set up that women's writing had become more feminine. We discovered that the classical novel only manages to preserve the archetypal image of the mother, which is also saved in the modern version of the genre, but it gave woman a role of protagonist and an antagonist.